

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ

ХИТОЙ ФИЛОЛОГИЯСИ КАФЕДРАСИ

**Ҳозирги хитой тилида редупликация
фанидан**

МАЪРУЗА МАТНЛАРИ

Таълим йўналиши: 5220100

Курс: 3

Семестр: 5

Маъруза: 20

Амалий машгулотлар: 22

Тошкент-2010

Маъруза матни намунавий дастур ва таълим йўналишининг ўқув режаси асосида тузилган.

Тузувчи: ф.ф.н., кат.ўқ. С.А.Хашимова.

Маъруза матни кафедра мажлисининг 5.05.2010 йилдаги 18 сонли мажлисида муҳокама қилинган.

Кафедра мудирини _____ ф.ф.н. Носирова С.А.

Маъруза матни ЎУК мажлисининг 17.06..2010 йилдаги 4 сонли мажлисида муҳокама қилинган ва тасдиққа тавсия этилган.

Факультет ЎУК раиси _____ О.Шокиров

КИРИШ

“Ҳозирги пайтда хорижий тилларни ўрганиш ва ўргатишга юртимизда катта аҳамият берилмоқда. ...Ўз буюк келажагини қураётган халқимиз учун хорижий тилларни мукамал билишнинг аҳамиятини баҳолашнинг ҳожати йўқдир”¹.

Юртимиз мустақилликка эришгандан сўнг хорижий тилларни ўрганишга кенг йўл очиб берилди. Хусусан, хитой тилини ўрганиш, мазкур тил бўйича илмий изланиш олиб бориш муҳим аҳамият касб этмоқда. Айниқса, мамлакатимиз ва Хитой Халқ Республикаси ўртасидаги кенг қамровли иқтисодий, ижтимоий, маданий, сиёсий ва илмий алоқаларнинг ривожланиб бораётганлиги бу тилни янада чуқурроқ ўрганиш зарурлигини кун тартибига қўйди.

Ҳозирги хитой тилида турли сўз туркумларида кенг қўлланиладиган редупликация ҳодисасини ўрганишга бағишланган. Гарчи мамлакатимиз хитойшунослари томонидан хитой тилига бағишланган илмий ишлар амалга оширилган бўлса-да, диссертация мавзуи бўйича ўзбек хитойшунослигида алоҳида илмий-тадқиқот иши олиб борилмаган. Мамлакатимизда хитой тилшунослиги, таржима, тил ўқитиш соҳалари ва амалиётнинг ривожини ушбу мавзунинг кенг ёритилишини тақозо этмоқда. Тадқиқот хитойшунос ўқувчи-талабаларга хитой тилида редупликатив сўз ясаш усулини чуқурроқ билишга ёрдам беради. Тадқиқот натижалари умумий хитойшунослик учун ҳам аҳамиятга эга.

¹ Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. - Т.: Шарқ, 1997. - Б.185.

Маърузалар мавзулари:

Маъруза 1: “Редупликация” тушунчаси ҳақида.

Маъруза 2: Редупликациянинг тил типологиясида тутган ўрни.

Маъруза 3: Редупликациянинг тил типологиясида тутган ўрни (давоми).

Маъруза 4: Сифатларда редупликация.

Сифатларнинг ‘AA + 儿’ *er* редупликатив модели

Сифатларнинг ‘AABB’ редупликатив модели

Сифатларнинг ‘A里AB’ редупликатив модели

Сифатларнинг ‘ABAB’ редупликатив модели

Сифатларнинг ‘AABBCC’ редупликатив модели

Синоним сифатларнинг қиёсий редупликатив жадваллари

Маъруза 5: Феълларда редупликация.

Бир бўғинли феълларнинг ‘AA’ редупликатив модели

Бир бўғинли феълларнинг ‘A – A’ редупликатив модели

Бир бўғинли феълларнинг ‘A来A去’ (*Alai Aqu*) редупликатив модели

Бир бўғинли феълларнинг ‘A西 A’ (*dong A xi A*) редупликатив модели

Бир бўғинли феълларнинг ‘A巴A巴’ (*A ba A ba*) редупликатив модели

Икки бўғинли феълларнинг ‘ABAB’ редупликатив модели

Редупликатив феълларнинг маъноси ва қўлланилиш хусусиятлари

Редупликатив феълларнинг синтактик вазифалари

Маъруза 6: Отларда редупликация.

Отларнинг ‘AA’ редупликатив модели

Отларнинг ‘AABB’ редупликатив модели

Отларнинг ‘AAB’ редупликатив модели

Маъруза 7: Таклид сўзларда редупликация.

Редупликатив таклид сўзларнинг синтактик вазифалари

Маъруза 8: . Ҳисоб сўзларда редупликация.

Ҳисоб сўзларнинг ‘АА’ редупликатив модели

Ҳисоб сўзларнинг ‘—АА’ редупликатив модели

Ҳисоб сўзларнинг ‘—А—А’ редупликатив модели

Такрорланган миқдорий – ҳисоб бирикмаларнинг грамматик функциялари

Маъруза 9: Хитой тили сўз туркумлари ва фразеологизмларида редупликатив моделларнинг миқдорий таҳлили.

Маъруза10: Хитой тилида редупликатив сўзларнинг миқдорий таҳлили.

Хулоса.

Фойдаланилган манбалар ва адабиётлар руйхати.

Иловалар:

1 – илова. Бир бўғинли сифатларнинг редупликацияси

2 – илова. Икки бўғинли сифатларнинг редупликацияси

3 – илова. Уч бўғинли сифатларнинг редупликацияси

4 – илова. Хитой тили сўз туркумларида редупликатив моделлар

Маъруза №1 “Редупликация” тушунчаси ҳақида

Режа:

1. Редупликация тушунчаси ҳақида маълумот бериш.
2. Такрор ва редупликация тушунчаларига олимларнинг берган фикрини таҳлил этиш.

Дарсдан кўзланган мақсад: редупликация тушунчаси ҳақида маълумот бериш, такрор ва редупликация тушунчаларига олимларнинг берган фикрини таҳлил этиш.

Таянч сўзлар: редупликация, такрорий сўз, ассиметрик дуализм, фразеологик бирлик, услубий такрор, грамматик такрор, лексик бирлик.

“Редупликация” лотинча *reduplicatio* сўзидан олинган бўлиб, “такрорлаш”, “икки марта қайтариш” маъносини англатади ², такрорий сўз ҳосил қилиш усули ҳисобланади ³.

Такрорий сўз айни сўзни такрор ҳолда қўллаш билан тузилган сўзга нисбатан айтилади⁴. А. Ҳожиёвнинг фикрича, такрорий сўз кўплик, давомлилик каби маъноларни ифодалайди.

Такрорнинг сўз яшаш функциясини четлаб ўтиб, унинг фақат сўз шаклини ясовчи функцияси эътиборга олинса, унда такрор ҳар хил маъноларни ифодалаб берувчи формал восита сифатида намоён бўлади. Масалан, такрор а) сифатларнинг кучайтирилган (озайтирилган) хусусиятини; б) феълларда ҳаракат давомлилиги, интенсивлиги, бир неча маротаба такрорланганлигини; в) субстантив маънолар доирасида йиғувчи ёки тақсимловчи маъноларни; г) экспрессив-услубий вазифа маъноларини ифодалайди.

Бу маъноларнинг ҳаммаси тилнинг бошқа воситалари орқали ҳам ифодаланиши мумкин.

Бундай ёндашув такрорнинг С. Карцевский томонидан изоҳланган “тил бирлигининг ассиметрик дуализми”⁵ га жавоб беради.

“Такрор” билан “редупликация” орасидаги фарқ нимада?

² Азизов О. Тилшуносликка кириш. - Т.: Ўқитувчи, 1989. - Б. 26.

³ Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. - Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002. - Б. 101.

⁴ Кўрсатилган луғат. - Б. 102.

⁵ Словарь иностранных языков. - М.: Русский язык, 1979. - С. 209.

“Такрор” деганда нафақат маълум бир сўзнинг такрорланиб келиши, балки қайтариқ (такрорланадиган ёки такрорланган ибора, гап ва шу кабилар) ҳам тушунилади ⁶.

Барча “такрорий” деб юритиладиган сўзлар доимо редупликатив сўз хисобланмайди. Масалан, “такрорий феъл” деганда такрорланадиган ҳаракатни ифодаловчи феъл англашилади: “тепкиланмоқ”, “тортқилагоқ” ⁷. “Редупликатив феъл” эса бир феълнинг қисман ёки тўлиқ иккиланган шаклини билдиради: “яйраб-яйраб” (ўйнамоқ). Шунингдек, такрор айна сўзнинг синтактик бирлик сифатида икки ва ундан ортиқ ҳолда қўлланилишини ҳам ифодалайди: “Қўрқма, қўрқма, – деб такрорлади Арслон ака” ⁸.

Редупликация эса бундай хусусиятга эга эмас. “Редупликация” деганда такрорий сўз ҳосил қилиш усули тушунилади. Тадқиқот объектдан келиб чиқиб, диссертация ишида “редупликация” терминидан фойдаланилди. Чунки “такрор”, юқорида таъкидланганидек, редупликацияга қараганда кенгроқ тушунчага эга.

Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкованинг “Словарь-справочник лингвистических терминов” китобида редупликацияга “такрор” деб изоҳ берилади ⁹. “Такрор” деганда маълум бир сўз негизининг ёки бутун сўзнинг такрорий ҳолда қўлланилиши натижасида сўзларнинг, фразеологик бирликларнинг, тасвирловчи шаклларнинг ясалиш усулларидан бири тушунилади ¹⁰.

Такрорнинг бир нечта тури мавжуд. Булар грамматик такрор, тақлидий такрор, лексик такрор ва услубий такрор.

“Грамматик такрор” деганда грамматик маъноларни ифодалаш, сўз шакллари яшаш усуллари тушунилади ¹¹. Ушбу усулларга синтетик, аналитик ва гибрид (аралаш) усуллар киради.

Такрорнинг бошқа бир тури тақлидий такрордир. Бунда жонли ва жонсиз предметлар овозига, нарсаларнинг ҳаракати ва образига (тасвирига) тақлид қилиш орқали юзага келувчи сўзлар тушунилади (“шир-шир”, “жаранг-журунг” ва б.).

Лексик такрорда сўзларнинг такрори: 1) ҳодисалар ва предметларнинг кўплигини ифодалаш учун, 2) ҳаракатни, предметнинг сифатини,

⁶ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. - М.: Рус тили, 1981. Т.2. - Б. 110.

⁷ Қўрсатилган луғат. - Б. 110.

⁸ Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. - Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002. - Б.101.

⁹ Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. - М.: Наука, 1989. - С. 286.

¹⁰ Қўрсатилган луғат. - Б.288.

¹¹ Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. - М.: Наука, 1989. - С. 457.

хусусиятини кучайтириш учун, 3) хатти-ҳаракат давомлилигини кўрсатиш учун қўлланилади.

Услубий такрорда экспрессивликни кучайтириш мақсадида сўзларнинг гапда бир неча марта қайтарилиши тушунилади ¹².

Диссертация ишида юқорида келтирилган такрор турларидан грамматик, таклидий ва лексик такрор тадқиқ қилинмоқда. Услубий такрор тадқиқот мақсадида киритилмаган. Чунки бундай такрор сўз яшаш усули бўлмай, маълум бир ходисаларни ажратиб кўрсатиш, гап мазмунини кучайтириш учун қўлланилади. Масалан: “Чиройли, озода, одобли йўл бошловчи уни шаҳарнинг чиройли, озода йўлларида, чиройли, озода, тоза кўприклардан, чиройли, озода уйлар ёнидан Marriette хоним яшовчи Канавадаги уйга бошлаб борди” ¹³.

“Лингвистический энциклопедический словарь” китобида редупликацияга қўйидагича изоҳ берилади: “Редупликация – бу фонеморфологик ҳодиса бўлиб, унинг тўлиқсиз (сўзнинг фақат бир бўғини такрорланади) ва тўлиқ (сўзнинг бутун негизи такрорланади) кўринишлари мавжуд” ¹⁴.

Редупликацияда сўз (сўз негизи) такрор шаклда қўлланилади, баъзан унлилар ўзгариши рўй беради (*daura-dauri* “у ёқдан бу ёққа” (индонезия тилида), *chang-chung* “жаранг-журунг” (*синаётган идиш товуши*) (хитой тилида)).

В.И. Немченко редупликация деганда “сўз ёки сўз негизининг такрори натижасида мураккаб сўзларни вужудга келтирувчи сўз яшаш усули”ни тушунади ¹⁵. Унинг тўлиқ ва тўлиқсиз шакллари мавжудлиги, редупликациянинг аффиксация билан бирга қўлланилиши мумкинлигини таъкидлайди.

Н.М. Шанский (“Основы словообразовательного анализа” (Москва, 1953), В.Н. Троицкий (“Основные принципы словообразования” (Москва, 1963) каби олимлар ҳам редупликация (такрор)ни сўз яшаш усулларида бири деб ҳисоблайдилар. “Сўзнинг такрори нафақат сўз маъносини кучайтиришга қаратилган ўзига хос услубий усул, балки янги сўз яшаш усулларида бири ҳамдир” ¹⁶.

А.С. Бархударов “Словообразование в хинди” китобида отлар ва сонларнинг такрори кўплик маъносини билдириши мумкин, деб ёзади (масалан, ҳиндий тилида *ghar ghar (men)* “хар бир уйда”, *bar-bar* “қайта-

¹² Кўрсатилган луғат. - Б. 289.

¹³ Кўрсатилган луғат. - Б. 289.

¹⁴ Лингвистический энциклопедический словарь. 2-издание, дополненное. - М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – С. 408.

¹⁵ Немченко В.Н. Основные понятия словообразования в терминах. – Красноярск, 1985. – С. 78.

¹⁶ Шанский Н.М. Основы словообразовательного анализа. – М.: Учпедгиз., 1953. – С. 11.

кайта”, *tukre-tukre (hokar)* “кўп қисмларга”). Унинг фикрича, сўзларнинг такрори гапларнинг мазмун-моҳиятини кучайтиришга хизмат қилади ¹⁷.

Хитой тилида отлар ва сонлар такрори ҳам шу хусусиятга эга, масалан: 家 *jia* “уй” сўзининг такрори 家家 *jiajia* “ҳар бир уйда”, ▪ *bu* “қадам” сўзининг такрори ▪ ▪ *bubu* “ҳар қадамда” маъноларига эга бўлади.

Демак, редупликация (重叠 *chongdie*) сўз яшаш усулларидан бири бўлиб, сўз морфемасининг такрорланишидан вужудга келади¹⁸. Редупликация натижасида пайдо бўлган лексик бирлик редупликатив сўз ёки такрорий сўз деб айтилади. Редупликация ёрдамида фреквентатив категория намоён бўлади.

Хитой тилида редупликация ҳодисаси барча сўз туркумларида мавжуд ва кенг фойдаланиш доирасига эга. Хитой тилида сўзларнинг редупликация асосида ҳосил бўлиш усуллари икки турга бўлинади. Булар:

1. Бир бўғинли (содда) сўзнинг такрорланишидан ҳосил бўлган сўзлар: бунда янги маъноли лексик бирлик вужудга келади. Ушбу редупликация сўз яшаш усулларидан бири ҳисобланади.

2. Икки ва ундан ортиқ бўғинли (мураккаб) сўзнинг такрорланиб келиши орқали ҳосил бўлган сўзлар: бунда сўзнинг эквиваленти вужудга келади. Бундай редупликация эса сўзнинг бошқа бир формасини яшаш учун хизмат қиладиган усули ҳисобланади ¹⁹.

Лекин турли сўз туркумларида редупликатив сўзларнинг ҳосил бўлиши ўзига хос хусусиятларга эга. Редупликациянинг биринчи турига кирувчи сўзлар фақат фонетик томондан такрорланиб келса-да, янги маъноли сўзлар ҳисобланади ²⁰. Бу сўзларнинг аввалги негиз бўғинлари билан ҳеч қандай алоқаси йўқ. Қуйидаги мисолларни кўриб чиқамиз:

往往 *wangwang* “тез-тез” (往 *wang* “йўлга отланмоқ”),

花花 *huahua* “рангли”, “жимжимадор” (花 *hua* “гул”),

▪ ▪ *fenfen* “тўда-тўда бўлиб”, “оломон” (▪ *fen* “кўп”),

事事 *shishi* “ҳамма” (事 *shi* “иш”),

洋洋 *yangyang* “кенг” (洋 *yang* “океан”),

落落 *luoluo* “мустақил” (落 *luo* “тушиб кетмоқ”).

¹⁷ Бархударов А.С. Словообразование в хинди. - М.: Просвещение, 1963. - С. 54.

¹⁸ Горелов В.И. Лексикология китайского языка. - М.: Просвещение, 1984. - С. 84.

¹⁹ Кўрсатилган асар. - Б. 86.

²⁰ 芝警功。▪ ▪ 重叠的 ▪ 法意 ▪ 。中国 ▪ 文2006年第2期。 - ▪ 119.

Редупликациянинг иккинчи турига асосан қариндошчилик атамалари киради. Улар бир морфемали сўзлардан (морфеманинг такрорланиши орқали) вужудга келади ²¹: 爸爸 *baba* “ота”, 妈妈 *mama* “она”, 姐姐 *jiejie* “опа”, 妹妹 *meimei* “сингил”, 哥哥 *gege* “ака”, 弟弟 *didi* “ука”, 公公 *gonggong* “қайнота”, 婆婆 *popo* “қайнона”, 伯伯 *bobo* “амаки” (отанинг акаси), 叔叔 *shushu* “амаки” (отанинг укаси), 爷爷 *yeye* “бува”, 奶奶 *nainai* “буви”.

Редупликация орқали ясалган сўзлардан қуйидаги редупликатив лексик бирликларни ажрата билиш керак: 偏偏 *pianpian* “атайлаб”, 常常 *changchang* “тез-тез”, 渐渐 *jianjian* “аста-секин”, ganggang “ҳозиргина” каби.

Сун Чансюйнинг фикрича, ушбу сўзларда морфеманинг иккиланиб келиши “экспрессияни кучайтириш воситасидир” ²², холос.

Умуман олганда, редупликация ҳодисаси гапларнинг мазмун-моҳиятини янада бойитади, гапирувчининг нутқ оҳангига ўзгача тус беради.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Редупликация тушунчаси ҳақида маълумот беринг.
2. Такрор ва редупликация тушунчаларига олимларнинг берган фикрини таҳлил этинг.
3. Ассиметрик дуализм тушунчасига изоҳ беринг.
4. Услубий такрор, грамматик такрор ҳақида маълумот беринг.

Адабиётлар рўйхати:

1. 世霖。 双音重叠形式的。 河北大学学报， 1980年低期。 - 65。
2. 前。 重叠的情况特征及气体的地位， 言教学与研究。 - 北京, 2001年。 - 235。 Chen Qienruan. Dongci chongdiede qingkuang tezheng ji qitide diwei, yuyan jiaoxue yu yanjiu. - Beijing, 2001. - 235 ye.
3. 成典。 上海辞出版社， 1992年。 - 275。
4. 丁声等。 代法。 北京：商印， 1961年。 - 124。 Ding Shenshu deng. Xiandai hanyu yufa jianghua. Beijing: Shangwu yinshuguang, 1961. - 124 ye.

²¹ Горелов В.И. Лексикология китайского языка. - М.: Просвещение, 1984. - С. 85.

²² 芝警功。 重叠的法意。 中国文2006年第2期。 - 122.

5. Gao Wenda, Wan Lijin. Cihui zhishi. - Jinan, 2006. - 175 ye.
6. 俄典。商印，上海，2002年。 - 348。
7. 故播刘。代与形容特点。 - 北京，2003年。 - 244。Hu Boliu. Xiandai hanyu dongci yu xingrongci tedian. - Beijing, 2003. - 244 ye.

Маъруза №2

Редупликациянинг тил типологиясида тутган ўрни

Режа:

1. Редупликациянинг форма ҳосил қилиш функцияси.
2. Редупликациянинг сўз ҳосил қилиш функцияси.
3. Редупликациянинг семантик функциялари.

Дарсдан кўзланган мақсад: редупликациянинг форма ҳосил қилиш функцияси, сўз ҳосил қилиш функцияси, редупликациянинг семантик функциялари хақида маълумот бериш.

Таянч сўзлар: аффиксация, изоморфизм, алломорфизм, морфема, идеофон, изолятив тил, агглютинатив тил, копулятив алоқа, атрибутив алоқа, сўз ва сўз формаси тушунчалари.

Редупликация тушунчаси бугунги кунда аниқ ва барча тадқиқотчилар кўшиладиган бир хил таърифга эга эмас²³. Бу тушунча остига сўз ичидаги ва сўзлараро такрорни ўз ичига олган ходисаларнинг бир-бирига ўхшамаган доираси киритилади. Масалан, рус ва славян тилшунослиги бўйича ишларда “редупликация” тушунчаси билан бўғин (рус. “хихикать” “кулмоқ”, “шушукаться” “пичирлашмоқ” каби), шунингдек, аффиксал (укр. “попохо”, “попоносити” “болалар”) ёки маълум бир сўзнинг такрор ҳолда қўлланилиши (рус. “ходишь-ходишь” “юрасан-юрасан”, “далеко-далеко” “узоқ-узоқда” каби) ва бошқа турдаги такрорлар (масалан: рус. “Пристал купи да купи” “Олиб бер, олиб бер деб ҳоли жонимга кўймайди”, “За теми деревьями леса и леса” “Ана у дарахтлар ортида ўрмонлар кетидан ўрмонлар келади”²⁴) келтирилади.

Редупликация ифода жиҳатидан бир хил бирликларнинг такрорланиши ёки фақат бир ўзак, бўғиннинг такрори билан чегараланмайди²⁵. Такрорлар

²³ Крючкова О.Ю. Редупликация как форма словообразования. - М., 2007. - С. 54.

²⁴ Крючкова О.Ю. Редупликация как форма словообразования. - М., 2007. - С. 59.

²⁵ Языки Юго-Восточной Азии. Под ред. Алиева Н.Ф., Короткова Н.Н. - М.: Наука, 1980. - С. 26.

редупликант товушнинг тўлиқ ёки қисман такрорланиши билан боғлиқ такрор сифатида ҳам, “синоним лексик бирликларнинг такрорланиши, яъни маъно такрорларининг яратилиши” сифатида ҳам қаралади ²⁶. Уларнинг функционал, структур, семантик имкониятлари фақат умумий тарзда таърифланган. Тилшунослар бу ерда назарий тадқиқот учун ҳеч қандай муаммони кузатмаганлар. Шу сабабдан бўлса керак, такрорга бағишланган умумлингвистик хусусиятдаги бирорта махсус иш қайд қилинмади. Бу масалага илмий адабиётларда фақат икки-уч саҳифа ажратилган, холос.

Редупликация (сўз ичидаги такрор усули сифатида тушуниладиган) муаммолари “Языки Юго-Восточной Азии” (Москва, 1980) китобида бирмунча кенгроқ муҳокама қилинган. Бироқ хитой тили редупликация ходисаси ҳозирги кунга қадар назарий жиҳатдан ҳам, эмпирик жиҳатдан ҳам тўлиқ ўрганилмаган. Сўз ичидаги такрорлар хитой тилида тизимли ўрганиш предмети бўлмаган, уларнинг тавсифи эса алоҳида турлар ёки такрорлар далилларини кўрсатиш билан чегараланган.

Шу билан бирга, кўпгина ёки, эҳтимол, барча тилларда сўз яшаш усули сифатида қўлланиладиган редупликациянинг универсаллиги гўёки тан олинган ҳақиқатдек туюлади. “Редупликация турли тилларга хосдир” ²⁷. Худди шу фикр Э. Сепир томонидан ҳам билдирилган: “Редупликациянинг кенг тарқалганлигидан кўра табиийроқ далил йўқ...” ²⁸. Шунингдек, редупликациянинг алоҳида универсал белгилари ажратиб кўрсатилган, масалан, “...редупликация кўпинча жадаллик, кичрайганлик ва бошқаларни ифодалаб, лексик маънонинг турланиш воситаси сифатида қўлланилади” ²⁹.

Бироқ тил универсалияларини ўрганиш ходисаларнинг нафақат универсал (ҳар хил тиллар учун изоморф), балки типик (ҳар хил тиллар учун алломорф) хусусиятларини ҳам аниқлашни кўзда тутати. Бунда масаланинг биринчи томони илмий адабиётларда бирмунча ёритилган бўлса-да, иккинчи томони бугунги кунга қадар тадқиқ қилинмаган. Жумладан, сўз ичидаги такрор усули турли морфологик қурилишга эга тилларда бир хил қўлланадими ёки турличами, сўз ичидаги такрорнинг ўзига хос хусусияти тил қурилишининг қандай хоссалари билан боғланганлиги ноаниқлигича қолмоқда. Редупликациянинг типологик аҳамияти ҳақидаги мулоҳазалар ҳам ҳозирги кунгача бир-бирига қарама-қарши, зид бўлиб қолмоқда. Масалан, Н.В. Солнцева “редупликацияни тилнинг типологик белгилари қаторида кўрилиши мумкин” ³⁰ деб ҳисобласа, В.И. Беликов бундай имкониятни инкор қилади ³¹.

²⁶ Кўрсатилган манба. - Б. 37.

²⁷ Ревзин И.И. Два способа выражения идеи предметности и проблема удвоения //Языки Юго-Восточной Азии. Под ред. Алиевой Н.Ф., Короткова Н.Н. - М.: Наука, 1980. - С. 208.

²⁸ Языки Юго-Восточной Азии. Под ред. Алиева Н.Ф., Короткова Н.Н. - М.: Наука, 1980. - С. 82.

²⁹ Ревзин И.И. Два способа выражения идеи предметности и проблема удвоения //Языки Юго-Восточной Азии. Под ред. Алиевой Н.Ф., Короткова Н.Н. - М.: Наука, 1980. - С. 208.

³⁰ Солнцева Н.В. Очерки по современному китайскому языку. - М.,1957. - С. 79.

³¹ Языки Юго-Восточной Азии. Под ред. Алиева Н.Ф., Короткова Н.Н. - М.: Наука, 1980. - С. 34.

Тадқиқот ишимизнинг бундан кейинги мазмуни юқорида таърифланган масалалар оқимидаги фикрлардан, яъни редупликациянинг универсал хусусиятларини кўриб чиқиш (1), унинг турли структурали тилларда типик намоён бўлишини (2) шарҳлашдан иборат бўлади. Бунда, сўз ҳосил қилиш усулларидан бирини тадқиқ қилишда, типологик қиёслаш асоси сифатида тилларнинг айнан структурали ёки морфологик таснифини танлаш мантиқлироқдир.

1. Редупликациянинг анча умумий структурали турлари у ёки бу кўринишда турли тилларда кўрсатилган. Барча (ёки аксарият) тилларда редупликациянинг тўлиқ (редупликантнинг: бўғиннинг, морфеманинг, асоснинг ёки сўзнинг тўла такрорланиши), тўлиқсиз (редупликантнинг редупликаторда қисман такрорланиши) ва дивергент (редупликантнинг товуш таркибининг ўзгариши орқали вужудга келиши) каби турлари мавжуд. Масалан, тўлиқ редупликация: мал. “labu-labu” “сопол тувакча”, бурят. “дэмы-дэмы” “бекорга”, рус. “белый-белый” “оппоқ”; тўлиқсиз редупликация: хит. 糊里糊涂 *hu li hutu* “бемаъни”, “ақлсиз”; дивергент редупликация: индонез. “colak-culing” “тартибсиз”, рус. “туда-сюда” “у ёқдан-бу ёққа”. Тилда сўзнинг у ёки бу қисмларининг редупликацияси аффикслар орқали вужудга келиши мумкин (мураккаблашган редупликация). Масалан, кхас тилида “там-ши-там” “борган сари”, “кўпроқ ва кўпроқ”, бурят тилида “ула-анһаа улан” “энг қизил”, “жуда қизил”, рус тилида “черный-пречерный” “қоп-қора”.

Редупликациянинг семантик функциялари турлича. Улар грамматик маъноларни ифодалашдан то лексик семантиканинг турланиши ёки ўзгаришини ўз ичига олади³². Бироқ такрор сўзлар билан бериладиган асосий маъноларда кўп тилларда жиддий ўхшашлик кўзга ташланади. Семантик универсалияларда, шубҳасиз, белги хусусиятини кучайтириш учун такрордан фойдаланиш, бу усулнинг “ўлчов ва миқдор ғояси билан” боғлиқлигидан далолат беради³³. Б.А. Успенский томонидан редупликация моделлари семантикасига оид куйидаги универсалиялар таклиф қилинган: “Кўпгина тилларда, агар (тўлиқ ёки тўлиқсиз) редупликация сўз ёки шакл яшашнинг маҳсулдор грамматик усули сифатида мавжуд бўлса, бу усул орқали ифодаланувчи маънолар қаторида миқдор ёки даража ўзгаришлари маъноси ҳам ётади”³⁴. Бу умумий ғоя (инвариант маъно) турли лексик-категориал синфларда тегишли ўзгарган шаклларда, яъни “предметлик маънолари учун кўплик, турли-туманлик ва ўхшашлик, белги маънолари учун сифат

³² ▪ 前 ▪ 。 ▪ ▪ 重叠的情况特征及气体的地位, ▪ 言教学与研究。2001年第4期。 - ▪ 56.

³³ Языки Юго-Восточной Азии. Под ред. Алиева Н.Ф., Короткова Н.Н. - М.: Наука, 1980. - С. 22.

даражаси, жараёнлар учун узоқлик ва кўп маротабалилик, баъзи ҳолларда эса сўз маъносининг ўзгариши сифатида”³⁵ амалга ошади.

“Тақлидий ва тасвирий сўзларни ҳосил қилишда редупликациядан тасвирий восита сифатида фойдаланиш унинг семантик универсалияга айланишига олиб келди. ... Редупликациядан идеофонлар ва товушга тақлид сўзларнинг ҳосил бўлишида кенг фойдаланилади”³⁶. Буни турли тиллардан олинган мисоллар ҳам тасдиқлайди: кирғ. “қобур-собур” “ғўлдираш”, рус. “динь-динь” - жиринглаш товушини ифодаловчи сўз, “тик-так” - соат товушига тақлид, “қуд-кудах” - товуқ товушига тақлид.

2. Редупликациянинг универсал структур ва семантик кўринишлари каторида такрорнинг умумий инвариант структур ва семантик жиҳатлари ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради. Кузатишлар бир хил морфологик тузилишга эга тилларда редупликациянинг маҳсулдор моделлари ўзаро мос келиши, турли структурали тилларда эса яққол тафовутлар мавжудлигини кўрсатди.

Изолятив ва агглютинатив тилларда редупликация туб морфема доирасида амалга оширилади. Масалан, Жануби-Шарқий Осиёнинг изолятив тилларида редупликациянинг асосий моделлари бир ёки икки бўғинли сўз бўғинларининг тўлиқ ёки дивергент такрорланиши кўринишида бўлади³⁷. Масалан, хитой тилидаги сифатларнинг АВВ кўринишидаги такрор комплекси. Хитой тилида бир бўғинли (сифат, от ёки феъл) морфемага такрорланган товуш комплексини³⁸ бирлаштириш орқали ҳосил бўлган шакллар анча кенг тарқалган, масалан: 凉 ▪ ▪ (地) *liang sisi (de)* “аччик”, ▪ 扑扑 (地) *hongpupu (de)* “кип-қизил”, “қизариб кетган” ва ҳ.к.

Бу ҳосилалар формуласи – АВВ, А – биринчи бўғин, В – иккинчи бўғин. Бунга ўхшаш шакллар Юань династияси пайтидаёқ тараққий этган эди³⁹. Ҳозир улар сўзлашув тилида ва кўпчилик насрий бадий асарларнинг тилида, шунингдек, назмда сифатнинг оддий қайд қилиниши эмас, балки унинг жонли тавсифи талаб қилинадиган барча ҳолларда тез-тез учраб туради⁴⁰.

³⁴ Кўрсатилган асар. - Б. 19.

³⁵ Кўрсатилган асар. - Б. 25.

³⁶ Горгониев Ю.А. Прилагательные с удвоенным комплексом в китайском языке// Языки Юго-Восточной Азии. Под ред. Алиева Н.Ф., Короткова Н.Н. - М.: Наука, 1980. - С. 87.

³⁷ ▪ 前 ▪ 。 ▪ ▪ 重叠的情况特征及气体的地位, ▪ 言教学与研究。2001年第4期。 - ▪ 23.

³⁸ Кейинчалик “такрор комплекс” деб юритилади.

³⁹ Jin Shaozhi. Cihui.- Beijing, 1963. - P. 124.

⁴⁰ ▪ 世才。形容 ▪ 左 ▪ 与得以一直想与在 ▪ 中的位置。南京 ▪ 范大学出版社, 2004 年第1期。 - ▪ 164.

Бундай ҳосилаларнинг биринчи гуруҳини копулятив алоқа асосида тузилган икки бўғинли сифатлар ташкил қилади. Икки таркибий қисмли сифатлар икки хил такрор шаклига эга – бошланғич шаклдаги ҳар бир таркибий қисмнинг алоҳида редупликациясидан тузилган одатдаги такрор шакли ва фақат иккинчи таркибий қисмнинг такроридан ҳосил бўлган махсус такрор шакли. Масалан, киёсл.: 新新透透 (地) *xinxintoutou (de)* ва 新透透 (地) *xintoutou (de)* “қувончли”, 健健 ▪ ▪ (地) *jianjianshishi (de)* ва 健 ▪ ▪ (地) *jianshishi (de)* “мустаҳкам”.

Иккинчи гуруҳ иккинчи таркибий қисми такрорланувчи мураккаб сифатларни бирлаштиради, масалан: 年 ▪ ▪ *nianqingqing* “жуда ёш” (年 ▪ *nianqing* “ёш”). Бу гуруҳга, шунингдек, лексик маъносини йўқотган иккинчи таркибий қисмнинг такрори билан тузилган ҳосилаларни ҳам киритиш керак. Бунда такрор комплекс (таркибий қисм) ёрдамчи сўзга (ёки Мюлли атамаси бўйича суффиксга) айланади ⁴¹. Қатор ҳолларда муайян фонетик жараёнлар таъсирида таркибий қисмлар бошланғич маъносини йўқотиб ва фонетик жиҳатдан бир-бирига тўғри келиб, умумий такрорланувчи бўғин билан гуруҳлар ҳосил қилади. Масалан: 斯巴(地) *jinba (de)* “қайсар” – 斯巴巴(地) *jinbaba (de)* ёки 斯斯巴巴 *jinjinbaba (de)* “жуда қайсар”, ▪ 巴 *jinba* “зич” – ▪ 巴巴(地) *jinbaba (de)* ёки ▪ ▪ 巴巴 *jinjinbaba (de)* “жуда зич”.

Учинчи гуруҳга моддий маънога эга бўлмаган таркибий қисмнинг такрори билан тузилган сифатлар киради: 刷白 *shuabai* “жуда оқ” – 白刷刷 (地) *baishuashua (de)* “оппок”. Бу гуруҳга, шунингдек, биринчи – от ва иккинчи – сифат таркибий қисмлари ўзаро атрибутив алоқага эга баъзи сифатлар қўшилади. Ясалмалар такрорни от қисмнинг редупликацияси ва уни сифатдан кейинги ўринга кўчириб ўтказиш йўли билан ҳосил қилади, бунда улар “от + сифат” кўринишига эга: 冷冰 *lengbing* “муздай совук” (冷 *leng* “совук”, 冰 *bing* “муз”), 冷冰冰(地) *lengbingbing (de)* “совукқина”.

Бу ерда тадқиқот предметини ташкил қилувчи сифатлар, юқорида айтиб ўтилганлардан шу билан фарқ қиладики, уларда такрор комплекс сўз ясаш жараёнида ҳосил бўлмай, балки тайёр ҳолда қўшилади.

Биз бу ҳосилаларни таркибий қисмларининг табиати, ички тузилиши ва ҳозирги тилдаги мақоми, шунингдек, грамматик хусусиятлари ва вазифаларининг ўзига хосликлари нуқтаи назаридан тавсифлаймиз.

Биринчи навбатда тадқиқ қилинаётган турдаги ҳосилалар таркибий қисмларини кўриб чиқамиз. Шунингдек, бундай ҳосилаларнинг юзага келиш эҳтимолини белгилашга ҳаракат қиламиз.

⁴¹ Muliie G. The structural principles of the Chinese language. - Peking, 1989. - P. 136.

Бунга ўхшаш шаклларнинг биринчи таркибий қисми, одатда, бир бўғинли сифатлар бўлади. Масалан, 酸孳孳 (地) *suanzizi (de)* “жуда нордон” (酸 *suān* “нордон”), 亮清清 (地) *liangqingqing (de)* “ёрқин” (亮 *liang* “очиқ”), 孳孳 (地) *ruanzizi (de)* “жуда юмшоқ” (孳 *ruan* “юмшоқ”), 亮苾苾 (地) *lianxixi (de)* “жуда совуқ” (亮 *liang* “совуқ”) ва ҳ.к.

Битта сифат билан бир неча ҳосилалар яратилади. Масалан, 黑 *hei* “қора”, ”тўқ ранг”дан умумий маъноли қатор бирликлар ҳосил бўлади: 黑敦敦 (地) *heidundun (de)* “қоронғи” (иморат ҳақида), 黑愈愈 (地) *heiyuyu (de)* “қорайиб кетган” (ғамдан), 黑亮亮 (地) *heilangliang (de)* “товланиб турувчи қора”, 黑郁郁 (地) *heiyuyu (de)* “мутлақо қора” (масалан, офтобда қорайиш ҳақида), 黑油油 (地) *heiyuyu (de)* “ёғли ялтираган қора”, 黑呼呼 (地) *heihuhu* “мутлақо қора”, 黑 孳 孳 (地) *heiyaya (de)* “бутунлай тўқ ранг, қора”. 白 *bai* “оқ” сифатидан: 白 孳 孳 (地) *baijingjing (de)* “топтоза”, 白亮亮 (地) *bailiangliang (de)* “мутлақо оқ”, 白 孳 孳 (地) *baihuahua (de)* “кўзни оладиган оқ” каби.

Биринчи таркибий қисм сифатида ҳозирги хитой тилида мустақил қўлланувчи сифатлар (黑 *hei* “қора”, 白 *bai* “оқ”, 直 *zhi* “тўғри”, 孳 *hong* “қизил”, 孳 *re* “иссиқ”, 冷 *leng* “совуқ” каби) билан бир қаторда, ҳозирда мустақил қўлланила олмайдиган (孳 *yan* “қаттиққўл”, 孳 *xun* “жиззаки”, 愁 *chou* “қайғули” каби) қадимги хитой тилига оид сифатлар ҳам келиши мумкин⁴².

‘АВВ’ қолипидаги ҳосилаларнинг ўзига хослиги шундаки, биринчи таркибий қисм нафақат сифат, балки феъл ва отлар билан ҳам ифодаланади. Бу эса сифат ва унинг белгиларини бошқа сўз туркумлари орқали ифодалаш имкониятини билдиради. Масалан, 笑嘻嘻 (地) *xiaoxixi (de)* “табассум қилаётган”, 笑哈哈 (地) *xiaohaha (de)* “хохолаётган”, “кулги билан” (笑 *xiao* “кулмоқ”), 肉乎乎 (地) *rouhuhu (de)* “юмшоқ” (сийпалаганда) (肉 *rou* “тўшт”), 水泠泠 (地) *shuilingling (de)* “ич-ичигача хўл”, 水湾湾 (地) *shuiwanwan (de)* “бутунлай хўл” (水 *shui* “сув”), 毛扎扎 (地) *maozhazha (de)* “қалин” (毛 *mao* “юнг”) ва ҳ.к.

Кучайторма такрор комплекс табиатини тушунтириш анча мураккаб. Бу вазифада тилнинг ҳар хил унсурлари келиши мумкин. Афтидан, бундай комплекслар турли йўллар билан шакланган. Улар кўп ҳолларда қадимги ёки ҳозирги тилнинг сўзи ёхуд тегишли сўзнинг такрорланган шакли

⁴² 江 生。白 孳 孳 研究。中 孳 局出版社，1997年。 - 孳 54.

эканлиги диққатни ўзига қаратади. Масалан, 黄 (地) *huangshuoshuo (de)* “олов ранг сариқ”, “очик сариқ”, “сап-сариқ” ва 亮 (地) *liangshuoshuo (de)* “кўзни қамаштирувчи”, “ёрқин”да 亮 (地) *shuoshuo* “ёрқин”, “кўзни олувчи” маъносидаги қадимги сифат; 黑亮亮 (地) *heilangliang (de)* “товланган қора” (黑郁郁 (地) *heiyuyu (de)* “мутлақо қора”) ва 白亮亮 (地) *bailiangliang (de)* “кўзни олувчи оқ”даги 亮亮 *liangliang* – 亮 *liang* “очик” “ёрқин” сифатидан ясалган такрор; 碍胖胖 (地) *aipangpang (de)* “семиз ва паст”даги 胖胖 *pangpang* – 胖 *pang* “семиз” такроридан ясалган сифат; 白 (地) *baijingjing (de)* “мутлақо оқ”даги 晶晶 *jingjing* – 晶 *jing* “тоза”, “саришта”, “тоза”дан ҳосил қилинган такрор. Бундай тузилмалар хитой тилида истисно ҳодисалар эмас. Иккинчи қисмининг биринчисига унинг тавсифи учун кўшимча воситаларсиз бирикиши айрим феъл ҳосилаларини, яъни натижали феъллар ва кўшимча қисмли феълларни эслатади (晶 *buyu*)⁴³.

Тавсифланаётган ҳосилаларда иккинчи таркибий қисм сифатида айнан такрор комплекслардан фойдаланилади: бундай йўл билан нафақат таъсирчанликни кучайтириш, балки иккинчи қисмининг биринчисига тобелиги англашилади. Иккита сифат бир шаклда ёнма-ён турган ҳолатида улар ўзаро тенг ва грамматик жиҳатдан мустақил ёки хитой тили қонунига кўра (аниқловчи аниқланмишдан олдин туради) биринчи сифат иккинчисига аниқловчи деб қаралиши керак эди. Бироқ ҳосилалар таҳлили бу қонидани инкор этади. Такрорланган шакл, одатда, такрорланмаган шаклдан фарқли тобе қисм сифатида қабул қилинади.

Кучайтирма таркибий қисм ўрнида сифатлардан ташқари такрорланган отлар ҳам қўлланилиши мумкин, масалан: 直挑挑 (地) *zhitiaotiao (de)* “тўғри”, бу ерда 挑 *tiao* “шоҳ”, “бутоқ”. Отнинг сифат (ёки феъл) тавсифи вазифасини ўташи қадимги хитой тилида меъёр бўлган. Н.Н. Коротковнинг кўрсатишича, от редупликациясида диққат маркази предметдан унинг белгисига кўчиб ўтади⁴⁴, яъни от ўзақлар асосида сифатларнинг ҳосил бўлиш имконияти яратилади. Масалан: 雁 *yan* “қоя”, “жарлик” сўзининг такрор комплекси 雁 *yan* “қўпол” сўзига бирикиши орқали 雁雁 *yanyan* “қаҳри қаттиқ” маънони ифодалайди; 油 *you* “мой” сўзининг такрор комплекси 深 *shen* “куюқ”, “чуқур” сўзига бирикиши орқали 深油油 *shenyouyou (de)* “мойли”, “куюқ”, “ёғли”, “кўпчиган” (кўкат ҳақида) маънони ифодалайди ва ҳ.к.

Кучайтирма комплекс вазифасида, шунингдек, такрорланган феъллар ҳам келиши мумкин: 血玲玲 (地) *xuelingling(de)* “қонга беланган” (玲 *ling*

⁴³ 叙. 研究. 北京 言大学出版社, 2002. - 89-95.

⁴⁴ Коротков Н.Н. Основные особенности морфологического строя китайского языка. - М., 1968. - С. 54.

“томчиламоқ”), 亮 々 (地) *liangshanshan (de)* “равшан порламоқ”, (々 *shan* “порламоқ”), 眼智智 (地) *yanzhizhi (de)* “кўзини олмасдан”, “тикилаётган” (智 *zhi* “тикилмоқ”), 直 々 (地) *zhidengdeng (de)* “тўғри” (々 *deng* “кўзни чақчайтирмоқ”) каби. Ниҳоят, худди шу вазифада қадимги ва ҳозирги хитой тилида кенг тарқалган турли хил ономатопоэтик сўзлар ҳам ишлатилиши мумкин: 笑嘻嘻 (地) *xiaoxixi (de)* “масхара билан”, 笑哈哈 (地) *xiaohaha (de)* “кулги билан”.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Редупликациянинг форма ҳосил қилиш функцияси ҳақида маълумот беринг.
2. Редупликациянинг сўз ҳосил қилиш функцияси ҳақида маълумот беринг.
3. Редупликациянинг семантик функциялари ҳақида маълумот беринг.
4. Аффиксация, изоморфизм, алломорфизм, морфема, идеофон тушунчаларига изоҳ беринг.

Адабиётлар рўйхати:

1. 故播刘。 々 用 々 代 々 々 法。 - 北京, 2003年。 - 455 々。 Hu Boliu. *Shiyong xiandai hanyu yufa*. - Beijing, 2003. - 455 ye.
2. 溪阮。 々 代 々 々 典。 哈股印 々 々, 北京, 1998年。 - 378 々。
3. 々 々。 狼的故事。 21世 々 出版社, 2001年。 - 115 々。
4. 李稿。 々 代 々 々 々 研究。 - 北京, 2004年。 - 187 々。 Li Gao. *Xiandai hanyu dongci yanjiu*. - Beijing, 2004. - 187 ye.
5. 々 々 々 々。 商 々 印 々 々, 2001年。 - 340 々。
6. 々 言学名 々 解 々。 - 北京: 商 々 印 々 々, 1960。 - 156 々。 *Yuyanxue mungci jieshi*. - Beijing: Shangwu yinshuguan, 1960. - 156 ye.

Маъруза №3

Редупликациянинг тил типологиясида тутган ўрни

(давоми)

Режа:

1. Редупликациянинг форма ҳосил қилиш функцияси.
2. Редупликациянинг сўз ҳосил қилиш функцияси.
3. Редупликациянинг семантик функциялари.

Дарсдан кўзланган мақсад: редупликациянинг форма ҳосил қилиш функцияси, сўз ҳосил қилиш функцияси, редупликациянинг семантик функциялари ҳақида маълумот бериш.

Таянч сўзлар: такрор комплекс, интерфикс, постпозитив таркибий қисм, аффиксация, изоморфизм, алломорфизм, морфема, идеофон, изолятив тил, агглютинатив тил, копулятив алоқа, атрибутив алоқа, сўз ва сўз формаси тушунчалари.

Материаллар таҳлили кўриб чиқиладиган ҳосилаларни аниқланмиш ва уни тавсифловчи постпозитив таркибий қисмдан иборат сўз бирикмаларининг лексикализацияси деб ҳисоблашга имкон беради. Айнан лексикализация йўли орқали муайян ҳолатда аниқланмиш (сифат) тавсифига мос келувчи янги таркибий қисмлар олинганда, такрорланган иккинчи таркибий қисмлар характерини изоҳлаш мумкин.

Аксарият ҳосилаларда такрор комплекс лексик маънога эга бўлмайди. Кўпинча у ҳар хил иероглифлар билан ёзилади. Белгилар бундай ҳолларда фақат интонацияни қайд қилиш учун қўлланилади. Айрим такрор комплекслар бир қатор сўзларда мунтазам такрорланиб, маълум даражада суффиксларни эслатади. Масалан, 溜溜 *liuliu* (“жилдирамоқ” маъносини беради): 将溜溜 (地) *jiangliuliu de* “ўтқир”, 酸流流(地) *suanliuliu de* “нордон”, 直溜溜 (地) *zhiliuliu de* “тўғри”, 稀溜溜 (地) *xiliuliu de* “ноёб”, 新溜溜 (地) *xinliuliu de* “янги”, 灰溜溜地 *huiliuliu de* “қайғули” ва ҳ.к.; 呼呼 *huhu* комплекси (шамол товушига тақлид): 呼呼 *rehuhu* “қайноқ”, 暖呼呼 *nuanhuhu de* “илиқ”, 气呼呼 *qihuhu de* “ғазабли”, 乎乎 (地) *ruanhuhu de* “юмшоқ”, 黑呼呼地 *heihuhu de* “ўчинқираган қора ранг” ва ҳ.к.; 啦啦 *lala* комплекси (сув томчисига тақлид): 啦啦 *relala de* “қайноқ”, 黄啦啦 (地) *huanglala de* “сарик”, 稀啦啦 (地) *xilala de* “ноёб” ва ҳоказоларда учрайди. Кучайтирма комплекслар (масалан, 薄薄 *baobao* – 薄薄 *yuanbaobao* “дум-думалоқ” (кўзлар ҳақида)) фақат алоҳида ҳосилаларда кузатилади.

Мюллининг фикрича, бундай кучайтирма комплекс (Мюллида – “суффикс”) даставвал маънога эга бўлган ва ички шаклнинг тўла йўқолиши оқибатида бошқа сўзлар билан қўлланила бошлаган ⁴⁵.

Кўрилаётган турдаги ҳосилалар юзага келишининг бошқа йўлини ҳам тасаввур қилиш мумкин. Такрор комплекс дастлаб тавсиф сифатида маълум сўзларга бириккан редупликатив сифат бўлган, сўнгра сўз бирикмаларининг лексикализацияси даражасига кўра секин-аста ўзининг муайян моддий маъносини йўқота борган. Шу билан бирга, баъзи ҳолларда, такрорлар анъана бўйича ўзи сақланиб келган ўша сўзгагина хос товуш такрорига (溜溜 *liuliu*, 呼呼 (地) *huhu*, 啦啦 *lala* каби) айланган. Натижада улар турли лексик-семантик гуруҳлар билан қўлланила бошлаган, яъни маълум даражада сўз ясовчи суффиксларга яқинлашган. Бундай асос учун қуйидаги икки далилни келтирамиз:

1) ихтисослашув жараёни – лексик маъносини йўқотган мустақил сўзлар грамматикалашиш натижасида ҳосиланинг унсурига айланади ва унинг таркибида яхлит грамматик маъно касб этади;

2) ўхшашлик қонунининг амал қилиши – тайёр шакллар асосида янгилари яратилган: луғавий маъносини йўқотган айрим такрор комплекслар ҳосилаларнинг таркибий қисмига айланади. Тилнинг бундай такрорланувчи унсурлари 拉拉 *lala*, 碌碌 *lulu*, 喃喃 *nannan*, 巴巴 *baba*, 糊糊 *huhu* каби такрорлардир.

Таҳлил қилинаётган ҳосилаларнинг сўз ёки сўз бирикмаси эканлиги ҳақидаги қарашлар изчил эмас. Тилшунослар Ван Ли, Ли Цзиньси, Ван Фу Руан бундай ҳосилаларни сўз бирикмалари деб ҳисоблайдилар. Ван Лининг таъкидлашича, “такрорланган бўғинлар сўз (сифат)га ҳол сифатида бирикади”⁴⁶. Ли Цзиньси ҳам айнан шу фикрни билдиради⁴⁷. Ван Фу Руаннинг ёзишича, агар бу такрор мустақил қўлланишга эга бўлса ⁴⁸ (бошқа ҳолларни у кўриб чиқмаган), у шу ҳолда биринчиси билан мувофиқлашади.

Бизнинг фикримизча, ҳосилаларни ҳозирги хитой тилида сўз деб қабул қилиш керак. Бу нуқтаи назарни асослашга уриниб кўрамиз:

1. Ҳосилалар яхлит тарзда боғловчи ва ёрдамчи сўзлар билан грамматик шаклланади. Тўғри, уларнинг баъзилари вазифаси ноаниқ бўлган кўшимчалар билан бирга қўлланилиши шарт бўлади. Масалан, 地囡囡

⁴⁵ Muliie G. The structural principles of the Chinese language. - Peking, 1989. – P. 142.

⁴⁶ 王李. “基础汉语语法”. 北京, 1992年. - 页 48.

⁴⁷ 李更新. 精度篇. 北京 言学院出版社, 1991年. - 页 71.

⁴⁸ 王赴阮. “动词重叠研究方法”. 北京, 2003年. - 页 64.

ruande nannan “юмшоқ”, 肥地囡囡 *feide nannan* “лўппи” каби. Бирок бу кўшимчалар, модомики такрор комплекс ҳозирги хитой тилида ўзича алоҳида қўлланилмас ва биринчи таркибий қисмдан мустақил сўз сифатида ажратилиши мумкин бўлмас экан, умуман олганда, ҳосилаларни парчаламайди. Уларга интерфикслар деб қараш тўғрироқ.

2. Ҳосилалар қатъий белгиланган урғу тартибига эга: такрорнинг иккинчи қисми ҳар доим юқори текис оҳангда ўқилади. Демак, бундай ҳосилалар “сўзлар” эканлигини кўрсатувчи иккинчи белги – бу уларнинг фонетик яхлитлигидир.

3. Биринчи таркибий қисм ҳар доим ҳам ҳосиланинг умумий маъносини билдирмайди. Масалан, 肉呼呼地 *rouhuhu de* “ўлик”, “жонсиз” сўзи 肉 *rou* “*zūm*” ҳамда 呼呼 *huhu* такрор комплексдан ташкил топган. Мазкур сўзнинг биринчи таркибий қисми бўлмиш 肉 *rou* сўзи ҳосиланинг умумий маъносини билдирмайди. Бунга ўхшаш мисоллар ягона эмас.

4. Ҳозирги хитой тилида такрор комплекслар деярли мустақил қўлланмайди. Улар фақат биз текшираётган ҳосилалар таркибида учрайди.

5. Ҳосилаларда маънолар ҳажми бошланғич сўзларга қараганда анча торроқ (агар, албатта, бу аслий сифатлар бўлса; бошқа ҳолларда янги ҳосилаларнинг маънолари уни ташкил қилувчи қисмлар маъноси билан мос тушмайди). Такрор комплекс янги ҳосилаларга кўшимча белги бериб, у ёки бу даражада уларнинг истеъмол соҳасини ҳам чегаралайди. Битта сифат асосида яратилган янги сўзлар бошланғич сўздан, шу билан бирга бир-биридан ҳам фарқ қилади. Масалан, 黑 *hei* “қора” сўзидан ясалган такрор комплексли сифатлар энди “умуман қоралик” мавҳум сифат тушунчасини ифодаламайди, балки қораликни унинг у ёки бу муайян кўринишларида билдиради. Қуйида бир неча намуналар келтирамиз:

黑色色 (地) *heicici (de)* “қоп-қора” сифати анча кенг тушунчани ифодалайди. Бу сўз билан баданни, тунни (黑色色地夜里 *heicicide yeli* “қора тун”, 黑斯斯的身体 *heicicide shenti* “қоп-қора бадан”) тавсифлаш мумкин;

黑糊糊(地) *heihuhu (de)* “қандайдир туманли қорайиб турувчи узокликда” (масалан, 黑糊糊地 *heihuhude tian* “булутли ёки кечки осмон”);

黑郁郁(地) *heiyuyu (de)* “қайғудан қорайиб кетган” (масалан, юз ҳақида: 黑郁郁地 ▪ *heiyuyude lian* “қайғудан қорайиб кетган юз”);

黑亮亮(地) *heilangliang (de)* “ялтироқ қора” (黑亮亮地 *heilangliangde yanjing* “қора ялтироқ кўзлар”);

黑油油(地) *heiyouyou (de)* “қора” (қалин нарса ҳақида: 黑油油地 ▪ ▪ *heiyouyoude toufa* “қалин қора сочлар”);

黑 ▪ ▪ (地) *heiyaya (de)* “сидирғасига нурсиз қора” (масалан, “лиқ тўла”, “коп-қора”);

黑盾盾(地) *heidundun (de)* “тим қоронғи” (масалан, нурсиз кенглик хақида: 黑盾盾地天 *heidundunde tian* “бутунлай қоронғи тушди, кесак отсанг кўринмайди”).

Кўриб чиқилган ҳосилалар сифат тушунчалари эмас, балки сифатловчи сўзнинг муайян кўринишларидан бирини ифодалайди ⁴⁹.

Туркий тиллар ва фин-угор тилларида ҳам ўзак-негизларнинг тўлиқ ва дивергент редупликацияси маҳсулдор. Масалан, ўзб. “узун-узун”, қирғ. “мал-сал” “мол ва бошқа жониворлар” кабилар.

Изолятив ва агглютинатив тилларда аффикслар такрори тадқиқотчилар томонидан махсус ҳодисалар сифатида қайд қилинади. Бу тилларда ўзак-асоснинг тўлиқ, тўлиқсиз ёки дивергент такрорига асосланган редупликация устунлик қилади. Флектив тилларда эса синонимик бирликлар такрори, энг аввало, синонимик аффиксларнинг қўлланилиши юқори. Изолятив ва агглютинатив тиллар билан флектив тилларда ўзаро ўхшаш унсурларга келсак (масалан, агглютинатив тилларда аффиксал такрорларнинг ривожланиши ва флектив қурилишга эга тилларда, масалан, рус. “сахар-махар”, “цифры-мифры” каби “акс-садо сўзлар” нинг тарқалиши), бу ҳодиса у ёки бу тилга хос бўлган тенденциялардан гувоҳлик беради, уларни эса редупликатив моделлар ўзгариши динамикасининг диахроник призмаси ёрдамида англаш мумкин.

Предмет ва ҳодисаларнинг белги хусусиятлари призмаси орқали предметликнинг тасаввур этилиши, эҳтимол, изолятив ва агглютинатив тилларда тасвирий сўз – ономатопеяларнинг кенг тарқалишига сабаб бўлган. Масалан, кхмер. “так-так” – томчиларнинг томишини ифодаловчи тақлидий сўз, қрим. “вао-вао” – ит ҳуришини ифодаловчи тақлидий сўз.

Турли тилларда сўз ичидаги такрор усулида кузатиладиган структур, семантик ва функционал фарқлар уларнинг ўзига хос сўз яшаш тизими ва умумий типологик хусусиятларига боғлиқ. Чамаси, редупликантларнинг (ўзак ёки аффикслар) хусусиятига кўра тилларнинг фарқланиши бу тилларда у ёки бу сўз яшаш усулининг ривожланиши билан ҳам боғлиқ. Масалан, бошқа типологиядаги тилларда аффикслар воситасида бериладиган маънолар изолятив тилларда ўзак редупликацияси орқали ифодаланар экан, аффиксацияси чекланган ва сўз қўшиш етакчи роль ўйновчи изолятив тилларда асосий редупликант бўлиб қонуний равишда сўз ўзаги қўлланилади⁵⁰. Юқори даражада ривожланган аффиксацияга ва аффиксал

⁴⁹刘富 ▪ 。形容 ▪ 定 ▪ 的合指分指与 ▪ 序 ▪ ▪ 。 ▪ 言教学与研究, 1999年, 第3期。 - ▪ 102.

⁵⁰ Языки Юго-Восточной Азии. Под ред. Алиева Н.Ф., Короткова Н.Н. - М.: Наука, 1980. - С. 48.

синонимияга эга флектив тилларда эса кўпроқ аффиксал такрордан фойдаланилади.

Бироқ редупликациянинг структур жиҳатдан ўзига хослиги тегишли тилларнинг сўз яшаш тизимидаги аффиксация ва сўз қўшишнинг маҳсулдорлиги билан белгиланмайди. Шунга қарамай, сўз яшашнинг аффиксация усули устунлик қиладиган классик агглютинатив тилларда ўзак-морфема редупликацияси кўпроқ қўлланилади. Масалан, бурят. “хэдэ-хэдэн” “бир неча”, қирғ. “кобур-собур” (ғўлдираш товуши), чув. “шура-шура” “оппоқ”, қоз. “сыра-сыра” “катор бўлиб”. Редупликациянинг структур жиҳатдан сўз яшаш усуллари типологиясига тўғридан-тўғри боғланмаганлиги шундан далолат берадики, унинг структур (шу билан бирга семантик) ўзига хослиги кўпроқ тилларнинг умумий типологик хоссалари билан белгиланади ва уларда сўз яшаш усуллари нисбатан алоҳида кўринишларда намоён бўлади.

Бундай умумий типологик хусусиятлар, В.М. Солнцева кўрсатиб ўтганидек, уч турдаги бир-бирини такозо қиладиган муносабатлардан иборат. Булар: иерархик (бирликлар қурилиши), синтагматик (бир хил даражадаги бирликларнинг гапдаги ўзаро муносабатлари) ва парадигматик (бирликларни ҳар хил синфларга гуруҳлаш усуллари)⁵¹. Айнан шу муносабатлар турли тилларда морфемалар бирикишининг фузион ва агглютинатив техникасини ривожлантириш учун шароит яратади⁵². Бизнинг назаримизда, бу муносабатлар редупликациянинг у ёки бу модели устун бўлиши учун муҳимдир. Бошқача айтганда, синтактик мустақиллик, ўзак-асосларнинг мустақиллиги, синтактик муносабатларни ва сўзларнинг категориал тавсифларини ифодалаш усуллари, сўз шакллари таркибида морфемалар бирлашишининг ўзига хос хусусиятлари каби муҳим типологик белгилар сўз ичидаги такрорнинг маълум моделлари ривожланишига катта таъсир кўрсатади.

Изолятив ва агглютинатив тилларда одатдаги ўзак-асослар (ўзак сўзлар)нинг қўлланила олиши бу тилларда ўзак редупликацияси ривожини тезлаштиради.

Редупликациянинг тил типологиясида тутган ўрни ҳақида айтилган мулоҳазалар қуйидаги хулосаларга олиб келади:

1. Такрор усулининг универсаллиги ва турли типологияли тилларда унинг структур, семантик-функционал ўзига хослиги редупликацияни тиллар таснифида типологик белгилардан бири сифатида ҳисоблаш имконини беради.

2. Ҳар хил типологиядаги тиллар нафақат барча (ёки аксарият) тиллар учун умумий бўлган сўз ичидаги такрор усулини ўзига хос тарзда қўллаш,

⁵¹ Крючкова О.Ю. Редупликация как форма словообразования. - М.: Муравей, 2007. - С. 29.

⁵² Кўрсатилган асар. - Б. 39.

балки бу усул тараққиётининг бошқа типологик кўрсаткичлар билан боғланганлик даражасига кўра ҳам бир-биридан фарқ қилади.

3. Сўз ичидаги такрор усули, шубҳасиз, сўз яшашнинг асосий усули сўз қўшиш бўлган тилларда кенгрок қўлланади. Сўз қўшиш усули мавжуд бўлмаган тилларда редупликация, одатда, анча чекланган бўлади. Масалан, палеоосиё тилларининг эскимос-алеут гуруҳида сўз қўшиш усули йўқ ва такрор усули фақат ундов сўзларда учрайди: эск. “kuk-kuk” – сувнинг юза қисмида денгиз ҳайвонининг пайдо бўлганлигини ифодаловчи сигнал товуши, алеут. “ка-ка!” – ўнгга бурилиш кераклигини ифодаловчи товуш. Лекин, шу билан бирга, маълум бир тилда сўз қўшиш усулининг маҳсулдорлиги шу тилда редупликация кенг фойдаланиш доирасига эга эканлигини билдирмайди. Масалан, кет тилида (палеоосиё оиласига мансуб тиллардан бири) сўз қўшиш усули кенг тарқалган, лекин редупликация усулидан (ундов сўзларни ҳисобга олмаганда) деярли фойдаланилмайди.

4. Флектив тилларга хос редупликатив моделларни ҳисобга олган ҳолда редупликация ҳодисасини таҳлил қилиш унинг фақат “фономорфологик ходиса” сифатидаги кенг тарқалган таърифини тузатишга имкон беради.

5. Редупликациянинг структур-семантик ва функционал кўринишлари асосида қуйидаги янги таърифни таклиф қилиш мумкин: редупликация – бу морфема, ўзак ёки унинг унсурлари (товуш, бўғинлар), аффикслар ёки бутун сўзларнинг такроридан иборат сўз ёки шакл ҳосил қилиш усулидир. У ёки бу турдаги редупликациянинг маҳсулдорлиги тил морфологик қурилишининг ўзига хос хусусиятларига боғлиқ.

6. Редупликацияни структур жиҳатдан қуйидагича таснифлаш мумкин:

1. Редупликант товушнинг тўла ёки қисман такрорланиши билан боғлиқ редупликация:

Оддий (мураккабланимаган) редупликация:

а) тўлиқ редупликация – ўзак-морфема ёки ўзак-сўз редупликацияси, товуш комплекси редупликацияси;

б) тўлиқсиз редупликация – битта товуш, битта бўғин ёки редупликантнинг узунрок қисми (дивергент қисмлар ҳосил бўлмасдан) редупликацияси;

в) дивергент редупликация – редупликант товуш таркиби ўзгариши (жумладан, тон ўзгаришлари) билан биргаликдаги такрор, яъни дивергент қисмлар ҳосил бўлишини кўзда тутувчи редупликация).

Мураккаб редупликация – ёрдамчи морфемалар (аффикслар, яримаффикслар) иштирокидаги такрор.

2. Редупликант товушнинг такрорланиши билан боғлиқ бўлмаган редупликация – синонимик лексик birlikлар такрори.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Редупликациянинг форма ҳосил қилиш функцияси ҳақида маълумот беринг.
2. Редупликациянинг сўз ҳосил қилиш функцияси ҳақида маълумот беринг.
3. Редупликациянинг семантик функциялари ҳақида маълумот беринг.
4. изолятив тил, агглютинатив тил, копулятив алоқа, атрибутив алоқа, сўз ва сўз формаси тушунчаларига изох беринг.

Адабиётлар рўйхати:

1. . 王李. “基 · · · · 法”, 1992, - 48 · .
2. 王赴 · . “ · · 重叠研究方法”, 2003, - 64 · .
3. 文月. · 用 · 代 · · · 法. 商 · 印 · · . 北京, 1983年. - 270 · .
4. 冒秀尊. · · 重叠的 · 法性 · · 法意 · . · 文研究, 1998年, 第2期. - 315 · .
5. · · 叙. · · · · 研究. 北京 · 言大学出版社, 2002. - 274 · .
6. Woods A, Fletcher P., Hughes A. Statistics in Languages Studies. - Cambridge University Press. – Cambridge, England, 1986. - 327 p.
7. 学明, 石威. · · 普通 · · 音 · . 北京 · 言学院出版社1992年. - 270 · .
8. · 宝生.
也 · · “形容 · +点”的入 · 条件和 · · 取 · . 中国 · 文, 2005年, 第2期. - 135 · .

Маъруза №4

Сифатларда редупликация

Режа:

1. Сифатларнинг ‘AA + 儿’ *er* редупликатив модели
2. Сифатларнинг ‘AABB’ редупликатив модели
3. Сифатларнинг ‘A里AB’ редупликатив модели
4. Сифатларнинг ‘ABAB’ редупликатив модели
5. Сифатларнинг ‘AABBCC’ редупликатив модели
6. Синоним сифатларнинг қиёсий редупликатив жадваллари

Дарсдан кўзланган мақсад: сифатларнинг турли хил редупликатив моделлари ҳақида тушунчага эга бўлиш.

Таянч сўзлар: морфема, изоляция тушунчаси, сўз формаси, интерфикс, изоморфизм, аломорфизм, полифункция, лексик бирлик, грамматик бирлик.

Хитой тилида сифатларнинг редупликацияси кенг қўлланилади. Редупликатив сифат, одатда, объектнинг маъно-моҳиятини, унинг хусусиятини кучайтиришга хизмат қилади: 短短 *duanduan* “кап-калта”, 厚厚 *hou-hou* “қалиндан-қалин”, 干干 ▪ ▪ *gangan jingjing* “топ-тоза”.

Редупликатив сифат инкор шаклида ишлатилмайди. Бундан ташқари, ёрдамчи феъллар –了 *le*, ▪ *guo*, 者 *zhe* суффикслари билан ҳам қўлланила олмайди⁵³.

Редупликатив сифат гапда кесим, аниқловчи, ҳол вазифасида келиши мумкин⁵⁴:

他昨天 ▪ 好好的, 今天就病得 ▪ ▪ 子⁵⁵

Ta zuotian hai haohaode, jintian jiu bing de zhe yangzi

“Кеча у соппа-соғ эди, бугун эса касал бўлиб қолди”;

屋 ▪ 盖了厚厚的一 ▪ 雪⁵⁶

⁵³黄菠菜。 ▪ 用 ▪ 代 ▪ ▪ ▪ 法。北京, 1989年. - ▪ 78.

⁵⁴丁声 ▪ 等。 ▪ 代 ▪ ▪ ▪ 法 ▪ ▪ 。商 ▪ 印 ▪ ▪ , 1961年. - ▪ 40.

⁵⁵故播刘。实用现代汉语语法。北京, 2003年. -页 285.

⁵⁶黄菠菜。 ▪ 用 ▪ 代 ▪ ▪ ▪ 法。北京, 1989年. - ▪ 82.

Wuding gai le houhou de yiceng xue

“Уйларнинг томлари қалин қор билан қопланган”;

▪ 在 ▪ 病人好好的睡 ▪ ⁵⁷

Xianzai rang bingren haohaode shuijiao

“Бемор тўйиб-тўйиб ухлаб олсин”.

Қуйида хитой тилида редупликатив сифатларнинг ҳосил бўлиш усуллари (редупликатив моделлари) ва уларнинг ўзига хос хусусиятларини кўриб чиқамиз.

2.1.1. Сифатларнинг ‘АА + 儿’ *er* редупликатив модели

Сифатларнинг маълум қисми редупликациянинг ‘АА’ модели асосида такрорланади. Оғзаки нутқда редупликатив сифатнинг иккинчи бўғинига 儿 *er* қўшилиб келиши мумкин, бунда редупликатив сифатнинг бу бўғини биринчи оҳангга айланади ва у урғу остида келади. Масалан, 早早儿 *zǎo’ zǎoer* “эрта-роқ”, 慢慢儿 *màn’ mānr* “аста-секин”, ▪ ▪ 儿 *yuǎn’ yuǎnr* “узокроқ”. Мазкур модель сўзнинг интенсив формасини яшаш учун хизмат қилади.

Расмий нутқ ёки адабий асарларда редупликатив сифатларнинг бўғини ўзгармайди ва 儿 *er* ҳам қўшилмайди ⁵⁸.

‘АА’ моделидаги редупликатив сифатлар ҳол, тўлдирувчи вазифасида келиб, гапнинг оҳангини янада кучайтиришга хизмат қилади:

你行行好，再重重地 ▪ 我一卷 ⁵⁹

Ni xingxing hao, zai zhongzhong de gei wo yi juan

“Бир савоб иш қилгин, менга қаттиқроқ бир сабоқ бергин”;

我要走得 ▪ ▪ 的 ⁶⁰

Wo yao zou de yuan yuan de

“Мен узоқ-узоқларга боришим керак”.

Аниқловчи вазифасида эса оҳангни эмас, балки гапнинг маъносини кучайтиради (бу эса сифат маъно даражасини кучайтиришга олиб келади). Масалан:

⁵⁷ Кўрсатилган асар. – Б. 82.

⁵⁸ 故播刘。▪ 用 ▪ 代 ▪ ▪ ▪ 法。北京，2003年。- ▪ 126.

⁵⁹ 故播刘。▪ 用 ▪ 代 ▪ ▪ ▪ 法。北京，2003年。- ▪ 127.

⁶⁰ 故播刘。实用现代汉语语法。北京，2003年。- 页128.

弯弯的眉毛，大大的眼， 的嘴唇像 桃⁶¹

Wanwande meimao, dada de yan, honghong de zuichun xiang yingtao

“Қошлари қайрилмақош, кўзлари катта-катта, лаблари эса олчадек қип-қизил”.

2.1.2. Сифатларнинг ‘ААВВ’ редупликатив модели

Сифатларнинг маълум қисми ўзига хос икки хил редупликат шаклида қўлланилади. Биринчиси – тўлиқ ҳолда редупликат шаклига айланувчи сифатлар. Булар редупликациянинг ‘ААВВ’ модели асосида такрорланади. Масалан, 清清楚楚 *qingqing chuchu* “аниқ”, “равшан”, 干干 的 *gangan jingjing* “топ-тоза”. Ушбу модель асосида ясалган сифатлар сўзнинг янги формасини ҳосил қилиш учун хизмат қилади.

在 的 候，他 的 伍最好看了，花花溜溜的⁶²

Zai liuxing de shihou, tamen de duiwu zui hao kan le, huahua liuliu de

“Байрамда уларнинг командаси турли-туман либосда энг чиройлиси эди”;

上写着密密麻麻的小字⁶³

Zhi shang xie zhe mimi mama de xiaozi

“Қоғозда иероглифлар жуда зич ва майда ёзилган”;

， 的 婆婆 的⁶⁴

Qing, bie zheme poro mama de

“Илтимос, бундай майдагап, майда-чуйдага аҳамият берадиган одам бўлманг”;

李先生看到他 的 松松 的 子，就特 生气了⁶⁵

Li xianshen kanda ta zheme songsong kuakua de yangzi, jiu tebie sheqi le

“Жаноб Ли унинг бу қадар лоқайд, ҳамма нарсага бефарқ бўлган муносабатини кўриб жуда жаҳли чиқди”.

⁶¹刘富华。形容词定语的综合指分指与语序问题。语言教学与研究，1999年，第3期。-页211.

⁶²故播刘。代 与形容 特点。-北京，2003年。- 123.

⁶³故播刘。代 与形容 特点。-北京，2003年。- 124.

⁶⁴丁声树等。现代汉语语法讲话。北京：商务印书馆，1961年。-页 78.

⁶⁵丁声树等。现代汉语语法讲话。北京：商务印书馆，1961年。-页 81.

Оғзаки нутқда ушбу сифатларнинг иккинчи бўғини енгил оҳангда, учинчи бўғини биринчи оҳангда ўқилади, тўртинчи бўғин ҳам биринчи оҳангда ўқилиб 儿 *er* қўшилиб келиши мумкин. Масалан, 漂漂亮亮 *piàopiào liangliangr* “гўзал”, 明明白白 *míngmíng báibái* “аниқ”⁶⁶.

Бундай сифатлар хол, тўлдирувчи вазифасида келиб, гапнинг оҳангини янада кучайтиришга хизмат қилади:

小喜 · · · · 地 · · · 短⁶⁷

Xiaoxi qinqin rere de wen chang wen duan

“Сиао Си илиқлик билан у ёқ-бу ёқдан сўради”;

你看 · 是白 · 黑字写得清清楚楚地⁶⁸

Ni kan zhe shi bai zhi hei zi xie de qingqing chuchu de

“Мана бу қоғозга қаранг-а, ҳуснихат нақадар аниқ”.

Аниқловчи вазифасида келиб, гапнинг оҳангини эмас, балки таъриф мазмунини кучайтиради:

他家来了一个斯斯文文的姑娘⁶⁹

Ta jia lai le yi ge sisi wenwen de guniang

“Унинг уйига бир одобли, хушмуомала киз келди”;

他那仆仆 · · 的衣服, · · 在在的 · 度, 大大方方的 · 上
· 人留下了很好的印象了⁷⁰

Ta na pupu xixi de yifu, shishi zaizai de taidu, dada fangfang de jushang gei ren liu xia le han hao de yinxiangle

“У ўзининг одми кийими, самимий одоби, сипо юриш-туриши билан одамларда яхши таассурот қолдирди”;

你 · · 拖拖拉拉的作 · 必 · 改 · ⁷¹

Ni zhe zhong tuotuo lala de zuofeng bixu gaibian!

⁶⁶故播刘。· 用 · 代 · · · 法。北京, 2003年。· 126.

⁶⁷故播刘。现代汉语动词与形容词特点。- 北京, 2003年。- 页 127.

⁶⁸丁声树等。现代汉语语法讲话。北京: 商务印书馆, 1961年。- 页 85.

⁶⁹故播刘。现代汉语动词与形容词特点。- 北京, 2003年。- 页 132.

⁷⁰故播刘。现代汉语动词与形容词特点。- 北京, 2003年。- 页 135

⁷¹Li Dejin, Cheng Meizhen. A Practical Chinese Grammar.- Beijing: Sinolingua, 2003. – P. 129.

72. “Сиз эс-хушингизни йиғиб, майдагап бўлмасдан ўзгаришингиз керак!”

迷迷糊糊的云霄⁷³

Mimi mangmang de yunxiao

“Қуюқ туман билан қопланган осмон шафағи”.

Кесим вазифасида қўлланилганида ҳам таъриф мазмунини янада равшанлантиради:

家里干干 ▪ ▪ , (...)

Jia li gangan jingjing de, (...)

“Уй ичи топ-тоза, (...)”;

▪ 个姑娘大大方方, 一点也不扭捏⁷⁴

Zhe ge guniang dada fangfang, yi dian ye bu niunie

“Бу қиз жуда самимий, очиккина, кўнглида кири йўк”.

Шу билан бирга шундай сифатлар ҳам борки, уларнинг асл тузилиши ‘ААВВ’ моделига эга, бироқ туб сўз ҳисобланади: 病病歪歪 *bingbingwaiwai* “қасалманд”, 大大咧咧 *dadalielie* “қаттиқ кулмоқ”⁷⁵.

2.1.3. Сифатларнинг ‘А里АВ’ редупликатив модели

Сифатларнинг яна бир редупликатив шакли ‘А里АВ’ моделига эга бўлиб, бу типдаги редупликация “тўлиқсиз” деб номланади. Бунда сўз бўғинларининг оҳанги ўзгармайди, биринчи бўғин урғу остида, иккинчи бўғиннинг ўрнида енгил оҳангда ўқилувчи 里 *li* келади, учинчи ва тўртинчи бўғинлар ўз оҳанглирида ўқилади. Баъзи ҳолларда тўртинчи бўғин ҳам урғу остида келиши мумкин, бу ҳолда гапнинг оҳанги янада кучаяди⁷⁶. Буларга мисол тариқасида қуйидагиларни келтириш мумкин: 糊里糊涂 *hulihutu* “бемаъни”, “ақлсиз”, 里气 *shalishaqi* “онгсиз”, 拉里拉 *lalilaza*

⁷² Li Dejin, Cheng Meizhen. A Practical Chinese Grammar. - Beijing: Sinolingua, 2003. - P. 129.

⁷³ 刘富 ▪ . 形容 ▪ 定 ▪ 的合指分指与 ▪ 序 ▪ ▪ . ▪ 言教学与研究, 1999年, 第3期. - ▪ 26.

⁷⁴ 刘富 ▪ . 形容 ▪ 定 ▪ 的合指分指与 ▪ 序 ▪ ▪ . ▪ 言教学与研究, 1999年, 第3期. - ▪ 33.

⁷⁵ 故播刘. ▪ 用 ▪ 代 ▪ ▪ ▪ 法. 北京, 2003年. - ▪ 129.

⁷⁶ 李海. 形容 ▪ 与

否定副 ▪ “不” ▪ 合的意 ▪ , 句法制 ▪ . 南京 ▪ 范大学出版社, 1991年, 第2期. - ▪ 204.

“сергап”, 里虎 *malimahu* “масъулиятсиз” ва бошқалар. Ушбу модель сўзнинг янги формасини ҳосил қилиш учун хизмат қилади:

您不 的糊里糊涂的 .⁷⁷

Ni bu yinggai shuo zhe yangde hulihutu de hua

“Сиз бундай бемаъни гапларни гапирмаслигингиз керак”.

Тўлиқсиз редупликатив шаклдаги сифатлар мазмун-моҳиятига кўра “бепарволик”, “писанд қилмаслик”, шунингдек, “жирканиш” маъноларига ҳам эга бўлиб, салбий характер-хусусият ёки ҳолатни англатади.

2.1.4. Сифатларнинг ‘АВАВ’ редупликатив модели

Баъзи сифатлар ‘АВАВ’ модели асосида такрорланади. Масалан, *gunyuan gunyuan* “юм-юмалоқ”, 雪白雪白 *xuebai xuebai* “оппоқ”, 冰冷冰冷 *bingleng bingleng* “муздек совуқ”. Бу моделдаги сифатлар коннотатив маънога эга бўлиб, одатда, гапнинг маъносини кучайтириш учун хизмат қилади. Ушбу модель ҳам сўзнинг янги формасини ҳосил қилиш учун хизмат қилади:

天上互 . 互 . 的⁷⁸

Tian shang hulan hulan de

“Осмон тўқ кўм-кўк рангда”;

天上有明亮明亮的星星⁷⁹

Tian shang you mingliang mingliang de xingxing

“Осмон тўла чарақлаган юлдуз”;

. . 小猪 . 得 的⁸⁰

Zhe tou xiao zhu zhang de gunyuan gunyuan de

“Бу чўчқача семиз, юм-юмалоқ бўлиб ўсибди”;

他焦黄焦黄的 . . 上布 . 了 . .⁸¹

Ta jiaohuang jiaohuang de chang lian shang bu man le zhouwen

⁷⁷故播刘. 代 与形容 . 特点. - 北京, 2003年. - 112.

⁷⁸柴世霖. 试论汉语双音动词重叠形式的问题. 河北大学学报, 1980年低期. -页 203.

⁷⁹交际汉语. 华语教学出版社, 2001年. - 页 37.

⁸⁰柴世霖. 试论汉语双音动词重叠形式的问题. 河北大学学报, 1980年低期. -页 205.

⁸¹故播刘. 现代汉语动词与形容词特点. - 北京, 2003年. - 页 115.

“Унинг тўқ бўғдой рангли юзи тўла ажин эди”.

2.1.5. Сифатларнинг ‘ААВВСС’ редупликатив модели

Баъзан сифатларнинг ‘ААВВСС’ модели асосидаги такрори учрайди. Масалан:

小河两岸， ▪ ▪ 了一行行密密 ▪ ▪ 的低矮柳⁸²

Xiao he liang an, zhang man le xingxing mimi shishi de di ailiu

“Ариқнинг икки қирғоғини пастаккина сирли мажнунтоллар қоплаб ётарди”;

他猛猛烈列然然的人⁸³

Ta mengmeng lielie ranran de ren

“У – иродали одам”.

Редупликациянинг бу конструкцияси маҳсулдор эмас.

Шуни қайд этиш керакки, сифатларнинг ҳаммаси ҳам редупликат шаклида кела олмайди. Редупликатив сифатларнинг аксарияти кундалик лексикадан иборат.

Редупликатив шаклда қўлланмайдиган сифатлар ҳам кам эмас, буларга мисол тариқасида қуйидагиларни келтириш мумкин: ▪ 大 *weida* “улуғ”, 光敏 *guangmin* “ёруғ”, 幸福 *xingfu* “бахтли”, 假 *jia* “ёлғон”, 美 ▪ *meili* “чиройли”, 英民 *yingmin* “доно”, 熟悉 *shuxi* “таниш”, 困 ▪ *kunnan* қийин”, 悲 *bei* “ғамгин”, ▪ *feng* “телбали”, ▪ 巨 *jianju* “машаққатли”, ▪ *zei* “муғомбир” ва бошқалар⁸⁴.

Бу сифатларнинг редупликатив шаклда қўлланила олмаслигининг асосий сабаби, бизнинг фикримизча, уларнинг туб маъносининг ўзи кучайтирилган ҳолда, бошқа хил кучайтиришнинг зарурияти йўқлигидадир. Масалан, ▪ *feng* “телбали” сўзини редупликатив ҳолда, яъни ▪ ▪ *fengfeng* шаклида қўллаганда, сўзнинг “жуда телбали” маъноси англашилса ҳам, тилнинг хусусиятларидан келиб чиқиб, семантика нуқтаи назаридан сўзнинг бу шаклда қўлланилиши нотўғри ҳисобланади.

2.1.6. Синоним сифатларнинг қиёсий редупликатив жадваллари

⁸²刘元满。“太 + 形/态”与“了”。语言教学出版社，1999 第1期。-页 5.

⁸³故播刘。实用现代汉语语法。北京，2003年。- 页 130.

⁸⁴故播刘。▪ 用 ▪ 代 ▪ ▪ ▪ 法。北京，2003年。- ▪ 130.

Хитой тилида синоним сифатлар кенг қўлланилади. Лекин бир бўғинли ва икки бўғинли синоним сифатларнинг ҳаммаси ҳам такрорланган ҳолда қўлланила олмайди. Қуйида синоним сифатларнинг қиёсий редупликатив жадваллари келтирилган.

Синоним сифатларнинг қиёсий редупликатив жадваллари

同 · · 形容 · 的重叠情况 · 比

(*Tongyici xingrongcide chongdie qingkuang duibi*)

1 - жадвал

А якка (бир бўғинли) такрорлана олади:	А · 可以重叠 (<i>A dan keyi chongdie</i>)
АВ жуфт (икки бўғинли) такрорлана олмайди:	АВ双不能重叠 (<i>AB shuang bu neng chongdie</i>)
矮 <i>ai</i> “пакана” - 矮小 <i>aixiao</i> “пакана”, “кичкина”	
矮 <i>ai</i> сўзи такрорлана олади: 矮矮(的) <i>aiai (de)</i> “пак-пакана”, лекин 矮小 <i>aixiao</i> сўзи такрорлана олмайди;	
黑 <i>hei</i> “қора” - 黑暗 <i>heian</i> “тим қора”	
黑 <i>hei</i> сўзи такрорлана олади: 黑黑(的) <i>heihei (de)</i> “қоп-қора”, лекин 黑暗 <i>heian</i> сўзи такрорлана олмайди;	
牢 <i>lao</i> “муштақкам” - 牢固 <i>laogu</i> “муштақкам”, “қаттиқ”	
牢 <i>lao</i> сўзи такрорлана олади: 牢牢(的) <i>laolao (de)</i> “муштақкам”, лекин 牢固 <i>laogu</i> сўзи такрорлана олмайди;	
瘦 <i>shou</i> “озғин” - 瘦弱 <i>shouruo</i> “озғин”, “юпқа”	
瘦 <i>shou</i> сўзи такрорлана олади: 瘦瘦(的) <i>shoushou (de)</i> “жуда озғин”, лекин 瘦弱 <i>shouruo</i> сўзи такрорлана олмайди;	
干 <i>gan</i> “қуруқ” - 干燥 <i>ganzaao</i> “қуруқ”	
干 <i>gan</i> сўзи такрорлана олади: 干干(的) <i>gangan (de)</i> “қуппа-қуруқ”,	

лекин干燥 *ganzao* сўзи такрорлана олмайди;

▪ *yuan* “узок” - 遥 ▪ *yaoyuan* “узок”

▪ *yuan* сўзи такрорлана олади: ▪ ▪ (的) *yuanyuan (de)* “узокдан-узок”,
лекин遥 ▪ *yaoyuan* сўзи такрорлана олмайди;

光 *guang* “ёруғ” - 光滑 *guanghua* “ёруғ, ёрқин”

光 *guang* сўзи такрорлана олади: 光光(的) *guangguang (de)* “силлик”,
“текис”, лекин 光滑 *guanggu* сўзи такрорлана олмайди;

重 *zhong* “оғир” - 沉重 *chenzhong* “оғир”, “кийин”

重 *zhong* сўзи такрорлана олади: 重重(的) *zhongzhong (de)* “жуда оғир”,
лекин 沉重 *chenzhong* сўзи такрорлана олмайди.

2 - жадвал

А якка (бир бўғинли) такрорлана олмайди:

А ▪ 不能重叠

(*A dan bu neng chongdie*)

АВ жуфт (икки бўғинли) такрорлана олади:

АВ双可以重叠

(*AB shuang dou neng chongdie*)

吵 *chao* “шовқинли” - 吵 ▪ *chaonao* “шовқин-суронли”

吵 *chao* сўзи такрорлана олмайди, лекин吵 ▪ *chaonao* сўзи такрорлана
олади: 吵吵 ▪ ▪ (的) *chaochaonao (de)* “шовқин-суронли”;

▪ *ni* “ёғли” - 油 ▪ *youni* “ёғли”, “мойли”

▪ *ni* сўзи такрорлана олмайди, лекин油 ▪ *youni* сўзи такрорлана олади:
油油 ▪ ▪ (的) *youyouni (de)* “ёғли”;

忙 *mang* “банд” - 忙碌 *manglu* “банд”

忙 *mang* сўзи такрорлана олмайди, лекин 忙碌 *manglu* сўзи такрорлана
олади: 忙忙碌碌(的) *mangmanglulu (de)* “банд”;

怪 *guai* “ғалати” - 奇怪 *qiguai* “ғалати”, “ажойиб”, “ғаройиб”

怪 *guai* сўзи такрорлана олмайди, лекин 奇怪 *qiguai* сўзи такрорлана

олади: 奇奇怪怪(的) *qiqiguaiguai (de)* “ғалати”;

▪ *jing* “тоза” - 干 ▪ *ganjing* “тоза”, “саришта”

▪ *jing* сўзи такрорлана олмайди, лекин 干 ▪ *ganjing* сўзи такрорлана олади: 干干 ▪ ▪ (的) *ganganjingjing (de)* “топ-тоза”;

▪ *shi* “хақиқий” - ▪ 在 *shizai* “хақиқий”, “рост”, “ростгўй”

▪ *shi* сўзи такрорлана олмайди, лекин ▪ 在 *shizai* сўзи такрорлана олади: ▪ ▪ 在在(的) *shishizaizai (de)* “рост”, “хақиқий”;

▪ *nao* “шовқинли” - ▪ ▪ *naoteng* “шовқин-суронли”

▪ *nao* сўзи такрорлана олмайди, лекин ▪ ▪ *naoteng* сўзи такрорлана олади: ▪ ▪ ▪ ▪ (的) *naonaotengteng (de)* “шовқин-суронли”.

3 - жадвал

Куйидаги А якка (бир бўғинли) ва АВ жуфт (икки бўғинли) синонимлар такрорлана олмайди:

А ▪ 和 АВ 双 都 不 能 重 叠 (*A dan he A shuang dou neng chongdie*)

差 *cha* “кучсиз” - 差 ▪ *chajin* “кучсиз”, “заиф”;

粗 *cu* “кўпол” - 粗 ▪ *culu* “кўпол”, “дағал”;

刁 *diao* “ғалати” - 刁 ▪ *diaozuan* “ғалати”, “тушунарсиз”;

▪ *qing* “енгил” - ▪ 渤 *qingbu* “енгил”, “енгилтабиат”;

狂 *kuang* “ақлсиз” - 狂妄 *kuangwang* “ақлсиз”, “тентак”;

美 *mei* “чиройли” - 美 ▪ *meili* “чиройли”;

活 *huo* “ғайратли” - 活 ▪ *huoro* “ғайратли”;

奇 *qi* “ажойиб” - 奇特 *qite* “ажойиб”;

▪ *za* “тартибсиз” - ▪ 乱 *zalu* “тартибсиз”.

4 - жадвал

А якка (бир бўғинли) ва АВ жуфт (икки бўғинли) ҳаммаси такрорлана олади: А ▪ 和 АВ双 都能重叠 (*A dan he A shuang dou bu neng chongdie*)

白 *bai* “ок” – 白 ▪ *baijing* “оппок”, “тоза”

白 *bai* ҳамда 白 ▪ *baijing* сифатлар такрорлана олади, яъни 白 *bai* сўзи 白白(的) *baibai (de)* шаклда, 白 ▪ *baijing* сўзи 白白 ▪ ▪ (的) *baibaijingjing (de)* шаклда қўлланилади;

暖 *nuan* “иссиқ” – 暖和 *nuanhuo* “иссиқ”

暖 *nuan* ҳамда 暖和 *nuanhuo* сифатлар такрорлана олади, 暖 *nuan* сўзи 暖暖(的) *nuannuan (de)* шаклда, 暖和 *nuanhuo* сўзи 暖暖和和(的) *nuannuanhuohuo (de)* шаклда қўлланилади;

稀 *xi* “ноёб” – 稀疏 *xishu* “кам учрайдиган”, “ноёб”

稀 *xi* ҳамда 稀疏 *xishu* сифатлар такрорлана олади, 稀 *xi* сўзи 稀稀(的) *xixi (de)* “ноёб” шаклда, 稀疏 *xishu* сўзи 稀稀疏疏(的) *xixishushu (de)* шаклда қўлланилади;

肥 *fei* “семиз” – 肥 ▪ *feishi* “семиз”, “тўла”

肥 *fei* ҳамда 肥 ▪ *feishi* сифатлар такрорлана олади, 肥 *fei* сўзи 肥肥(的) *feifei (de)* шаклда, 肥 ▪ *feishi* сўзи 肥肥 ▪ ▪ (的) *feifeishishi (de)* шаклда қўлланилади;

静 *jing* “сокин” – 安静 *anjing* “сокин”, “тинч”

静 *jing* ҳамда 安静 *anjing* сифатлар такрорлана олади, 静 *jing* сўзи 静静(的) *jingjing (de)* шаклда, 安静 *anjing* сўзи 安安静静(的) *ananjingjing (de)* шаклда қўлланилади;

▪ *jin* “банд” – ▪ ▪ *jinzhang* “банд”

▪ *jin* ҳамда ▪ ▪ *jinzhang* сифатлар такрорлана олади, ▪ *jin* сўзи ▪ ▪ (的) *jinjin (de)* шаклда, ▪ ▪ *jinzhang* сўзи ▪ ▪ ▪ ▪ (的) *jinjinzhangzhang (de)* шаклда қўлланилади;

空 *kong* “бўш” – 空洞 *kongdong* “маъносиз”, “бўш”

空 *kong* ҳамда 空洞 *kongdong* сифатлар такрорлана олади, 空 *kong* сўзи 空空(的) *kongkong (de)* шаклда, 空洞 *kongdong* сўзи 空空洞洞(的) *kongkong dongdong(de)* шаклда қўлланилади.

Шуни айтиб ўтиш керакки, хитой тилида ҳар бир сифатнинг ўзига хос редупликатив модели мавжуд. Хитой адабий тилида кенг қўлланиладиган сифатларнинг редупликатив кўринишлари биринчи иловада келтирилган.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Сифатларнинг ‘AA + 儿’ *er* редупликатив модели ҳақида маълумот беринг.
2. Сифатларнинг ‘AABB’ редупликатив модели ҳақида маълумот беринг.
3. Сифатларнинг ‘A里AB’ редупликатив модели ҳақида маълумот беринг.
4. Сифатларнинг ‘ABAB’ редупликатив модели ҳақида маълумот беринг.
5. Сифатларнинг ‘AABBCC’ редупликатив модели ҳақида маълумот беринг.
6. Морфема, изоляция тушунчаси, сўз формаси, интерфикс, изоморфизм, аломорфизм, полифункция тушунчаларига изоҳ беринг.

Адабиётлар рўйхати:

1. 叙。研究。北京言大学出版社，2002。 - 274。
2. Woods A, Fletcher P., Hughes A. Statistics in Languages Studies. - Cambridge University Press. – Cambridge, England, 1986. - 327 p.
3. 1学明，石威。普通音。北京言学院出版社1992年。 - 270。
4. 宝生。
也“形容+点”的入条件和取。中国文，2005年，第2期。 - 135。
5. Zhang Jin. Xiandai hanyu. - Shanghai, 1984. - 220 p.
6. 世才。
形容左与得以一直想与在中的位置。南京范大学出版社，2004年第1期。 - 98。
7. Zhang Xiaozhong. Conversational Chinese. Beijing language and culture university press, 1997. - 380 p.

8. Zhang Yongquan. Shiyong E Han Han E fanyi. - Shandong, 2000 - 339 p.
9. 芝警功。动词重叠的语法意义。中国语文2006年第2期。 - 174页。

Маъруза №5

Хитой тили феълларида редупликация

Режа:

1. Бир бўғинли феълларнинг ‘AA’ редупликатив модели
2. Бир бўғинли феълларнинг ‘A – A’ редупликатив модели
3. Бир бўғинли феълларнинг ‘A来A去’ (*Alai Aqu*) редупликатив модели
4. Бир бўғинли феълларнинг ‘A西A’ (*dong A xi A*) редупликатив модели
5. Бир бўғинли феълларнинг ‘A巴A巴’ (*A ba A ba*) редупликатив модели
6. Икки бўғинли феълларнинг ‘ABAB’ редупликатив модели
7. Редупликатив феълларнинг маъноси ва қўлланилиш хусусиятлари
8. Редупликатив феълларнинг синтактик вазифалари.

Дарсдан кўзланган мақсад: феълларнинг редупликатив моделлари хақида маълумотга эга бўлиш.

Таянч сўзлар: редупликация, такрорий сўз, ассиметрик дуализм, фразеологик бирлик, услубий такрор, грамматик такрор, лексик бирлик.

Бир бўғинли феълларнинг ‘AA’ редупликатив модели

Хитой тилида бир бўғинли феъллар асосан редупликациянинг ‘AA’ моделида такрорланади.

Бир бўғинли феъл такрорланиб келганда, унинг иккинчи (яъни иккиланиб келадиган) компоненти энгил оҳангда ўқилади. Масалан, 看 *kàn* “қарамоқ” - 看看 *kànkàn* “қараб кўрмоқ”, 听 *tīng* “эшитмоқ” - 听听 *tīngtīng* “эшитиб кўрмоқ”, 想 *xiǎng* “ўйламоқ” - 想想 *xiǎngxiǎng* “ўйлаб кўрмоқ”. Агар феъл учинчи оҳангга эга бўлса, унда у такрорланиб келганда унинг биринчи

бўғини, одатда, иккинчи оҳангга айланади. Масалан; ▪ *jiǎng* “гапирмоқ” –
▪ ▪ *jiáng-jiang* “гапириб бермоқ”⁸⁵.

2.2.2. Бир бўғинли феълларнинг ‘А – А’ редупликатив модели

Бир бўғинли феълларнинг редупликатив шаклида кўп ҳолларда уларнинг компонентлари орасида ҳаракатнинг қисқа муддат ичида рўй бераётганини кўрсатувчи — *yī* морфемаси қўлланилади. Масалан, 看一看 *kan yī kan* “қараб кўрмоқ”, 想一想 *xiang yī xiang* “ўйлаб кўрмоқ”, 听一听 *tīng yī tīng* “тинглаб кўрмоқ”. Феълнинг ушбу редупликатив модели ‘А – А’ кўринишига эга ва ‘АА’ редупликатив моделнинг синоними ҳисобланади. Ушбу модель сўзнинг янги формасини ҳосил қилиш учун хизмат қилади.

你可以用一用 ▪ 支 ▪ 珠笔⁸⁶

Ni keyi yong yī yong zhe zhi yuanzhubi

“Сен бу ручкани ишлатиб кўришинг мумкин”;

你听一听, 他 ▪ 得 ▪ 不 ▪ ?⁸⁷

Ni tīng yī tīng, ta shuo de duì bu duì?

“Эшитиб кўринг-чи, унинг сўзлаётган гапи тўғрими?”

Хитой тилида деярли барча бир бўғинли феъллар редупликациянинг ‘АА’ ва ‘А—А’ модели асосидаги кўринишга эга.

Редупликатив феъллар ҳаракатнинг ўтган замонда содир бўлганлигини ифодаловчи 了 *le* суффикси билан бирга қўлланилганда, 了 *le* суффикси редупликатив феълнинг биринчи компонентидан сўнг қўйилади, яъни ‘А了А’: 看了看 *kan le kan* “қараб кўрмоқ”. Феълнинг биринчи компонентидан кейин феълларга хос суффиксларнинг қўйилиши феъл ва ҳисоб сўзининг биргаликда қўлланилиши билан боғлиқ.

Ўрта аср хитой тилида редупликатив феълнинг иккинчи компонентидан олдин сон сўз туркумига оид сўзлар қўлланилган, масалан:

▪ 小姐点了几点 ▪ , 笑了笑与 ▪ ...⁸⁸

Li xiaojie dian le ji dian tou, xiao le xiao yu shuo...

⁸⁵王赴阮. “动词重叠研究方法”, 2003年. - 页10.

⁸⁶李稿. 现代汉语动词研究. - 北京, 2004年. - 页 71.

⁸⁷李稿. ▪ 代 ▪ ▪ ▪ 研究. 北京. 1956年. - ▪ 74.

⁸⁸冒秀尊. 动词重叠的语法性质语法意义. 语文研究, 1998年, 第2期. - 页 112.

“Ли хоним бошини бир неча марта эгиб кулди-да, деди...”.

Ҳозирги замон ёзувчилари феъл такрорида бугунги кунда ҳам сонлардан фойдаланадилар. Хитойшунос олим Ли Гао “代 研究” *Xiandai hanyu dongci yanjiu* (“Ҳозирги хитой тилида феъллар таҳлили”) китобида “феъллар такрорида феълнинг ‘一’ уи сони билан бирга қўлланилиши ҳаракатнинг бир марталигини ифодалайди”⁸⁹, деб ёзади. Бироқ ҳозирги хитой тилида ‘一’ уи сонининг феъллар такрорида қўлланилиши ҳаракатнинг бир мартаба содир бўлганлигини билдирмай, балки унинг қисқалигини ифодалаб келади. Масалан, 看一看 *kan yi kan* ўрта аср хитой тилида “бир марта қараб кўрмоқ (қараб қўймоқ)”ликни, 摸一摸 *mo yi mo* “бир марта силаб кўрмоқ”ликни билдирган бўлса, ҳозирги хитой тилида “қараб кўрмоқ”, “силаб кўрмоқ”, яъни ҳаракатнинг оҳиста кўринишга эга эканлигини билдиради⁹⁰.

2.2.3. Бир бўғинли феълларнинг ‘А来А去’ (*Alai Aqu*) редупликатив модели

Бир бўғинли феъл йўналишни билдирувчи кўшимча сўзлар (мазкур моделдаги 来 *lai* сўзининг маъноси “келмоқ”, 去 *qu* сўзининг маъноси “бормоқ”) билан бирга қўлланилган ҳолда такрорлана олади. Бунда мазкур модель бўйича ҳосил бўлган бирлик хатти-ҳаракатни такрорланган ҳолда, бир мунча узоқ муддат ичида содир бўлаётганлигини билдиради:

在 店里, 我来看去看, 只 了 一本 .⁹¹

Zai shudian li, wo kanlai kanqu, zhi mai le zheme yi ben shu

“Китоб магазинида айланиб юриб фақат шу китобни сотиб олдим”;

我想来想去, 于想好了一个好 法⁹²

Wo xianglai xiangqu, zhongyu xiang hao le yige hao banfa

“Мен ўйлаб-ўйлаб яхши усул топдим”.

Мазкур моделдаги сўз ўзбек тилига таржима қилинаётганида хитой тилидаги 来 *lai* кўп ҳолларда ўзбек тилидаги -дан аффиксига, 去 *qu* сўзи эса -га аффиксига тўғри келади:

⁸⁹李稿。代 研究。北京。1956年。- 89.

⁹⁰冒秀尊。重叠的 法性 法意。文研究, 1998年, 第2期。- 56.

⁹¹李稿。代 研究。北京。1956年。- 93.

⁹²冒秀尊。动词重叠的语法性质语法意义。语文研究, 1998年, 第2期。- 页 58.

在公园里我看 ▪ 蝴蝶在花中 ▪ 来 ▪ 去, 孩子 ▪ 在旁 ▪ 跑来跑去⁹³

Zai gongyuan li wo kanjian hudie zai hua zhong feilai feiqu, haizimen zai pangbian paolai paogu

“Боғда капалакларнинг гулдан-гулга учиб-кўнганини, болаларнинг эса у ёқдан-бу ёққа югуриб юрганини кўрдим” ;

他焦急地在房 ▪ 里走来走去, 不知道怎 ▪ ▪ 才好⁹⁴

Ta jiaoji de zai fangjian li zoulai zouqu, bu zhidao zenmeban cai hao

“У хавотирланиб “қандоқ қилсам яхшироқ бўлади” деб ўйлаб, хонада у ёқдан-бу ёққа ҳадеб юраверди”.

Феълдан кейин ▪ 来 *guolai* ёки ▪ 去 *guoqu* ҳам кўйилиши мумкин, яъни ‘А ▪ 来 А ▪ 去’⁹⁵, масалан:

夜已 ▪ 很深了, ▪ 有人在我窗前走 ▪ 来走 ▪ 去, 害得我睡不着 ▪ ⁹⁶

Ye yijing han shen le, hai you ren zai wode chuanqian zouguolai zouguoqu, haide wo shui bu zhao jue

“Ярим кечада деразамнинг тагида бир одам у ёқдан-бу ёққа юраверди, юраверди, мен кўрққанимдан ухлай олмадим”;

▪ 件事他 ▪ ▪ 来 ▪ ▪ 去不知 ▪ 了多少遍了⁹⁷

Zhe jian shi ta shuogolai shuoguoqu bu zhi shuo le duoshao bianle

“Бу масала ҳақида у гапираверди, гапираверди, неча марта қайтарганини ҳам билмайман”.

Хитойшунос олим, профессор Луй Шу-ся “中国语法研究” *Zhongguo wenfa yanjiu* (“Хитой ёзуви”) китобида 想来想去 *xianglai xiangqu*, 跑来跑去 *paolai paogu* каби мисоллар асосида хитой тилида редупликациянинг ‘А来А去’⁹⁸ кўриниши ҳақида маълумот беради. Унинг ёзишича, маълум бир феъл такрорида 来 *lai* ва 去 *qu* ҳаракат йўналишини белгиловчи феъллар кўлланилиши мумкин. С.Е. Яхонтов эса “Категория глагола в китайском языке” монографиясида феълнинг мазкур кўринишини феъл редупликацияси

⁹³故播刘。实用现代汉语语法。北京，2003年。- 页166.

⁹⁴李稿。现代汉语动词研究。北京。1956年。- 页 95.

⁹⁵黄菠菜。实用现代汉语语法。北京，1989年。- 页 167.

⁹⁶故播刘。实用现代汉语语法。北京，2003年。- 页167.

⁹⁷李稿。现代汉语动词研究。北京。1956年。- 页 96.

⁹⁸刘舒 ▪ 。中国语法研究。北京。1957年。- ▪ 35-36.

эмас, балки “фєьл бирикмаси”⁹⁹ деб тушунади. Бизнинг фикримизча, бу фєьл редупликацияси моделларидан биридир. Бунда ‘А’ ўрнида бир хил фєьллар кўлланилади: ▪ 来 ▪ 去 *shuolai shuoqu*, 跑来跑去 *paolai paogu*.

С.Е. Яхонтов фикрига зид равишда айтиш мумкинки, фєьлларнинг такрори нафақат ҳаракат қисқалигини, балки ҳаракатнинг бир оз узоқ муддат ичида содир бўлганлигини ҳам ифодалаши мумкин (редупликациянинг ‘А来А去’ ‘*Alai Aqu*’ конструкцияси асосида).

А.А. Драгунов фєьл такрори икки хил маъно бериши мумкинлигини таъкидлайди¹⁰⁰: а) ҳаракатнинг кучайиши ва б) ҳаракатнинг сусайиши. С.Е. Яхонтов эса фєьл такрори ҳаракатнинг фақат сусайишини билдиради, деб ҳисоблайди. Фєьл такрорида ҳаракатнинг кучайиши фєьллар билан бирга кўлланилаётган сифат ва равишлар орқали ифодаланади:

▪ 您好好的想想, 然后 ▪ 我答案¹⁰¹

Qing nin haohao de xiangxiang, ranhou gei wo daan

“Илтимос, яхшироқ ўйлаб кўринг-да, сўнгра жавобини менга айтинг”.

Фєьлларнинг ‘А来А去’ редупликатив модели ҳаракатнинг кучайишини, узоқ муддат ичида содир бўлганлигини билдириши мумкин:

她想来想去想不到 ▪ ▪

Ta xianglai xiangqu xiang bu dao jielun

“У ўйлаб-ўйлаб бир тўхтама кела олмади”.

С.Е. Яхонтов фикрига кўра, фєьл такрори ҳаракатнинг такрор ҳолда содир бўлаётганлигини билдира олмайди. “Фєьлларнинг такрори ҳаракатнинг фақат қисқа муддат ичида содир бўлаётганлигини билдиради”¹⁰², дейди у. Ваҳоланки, фєьлларнинг ‘А来А去’ редупликатив моделида ҳаракат такрор ҳолда содир бўлаётганлигини кўриш мумкин.

2.2.4. Бир бўғинли фєьлларнинг ‘ ▪ А西 А ’ (‘*dong A xi A*’) редупликатив модели

Хитой тилидаги фєьлларнинг мазкур модели ҳаракатни такрор ҳолда содир бўлаётганлигини билдириш учун хизмат қилади¹⁰³. Ушбу редупликатив модель асосан хитой тилининг оғзаки нутқида хос бўлиб,

⁹⁹ Яхонтов С.Е. Категория глагола в китайском языке. - Л., 1957. - С. 183.

¹⁰⁰ Драгунов А.А. Грамматическая система современного китайского языка. - Л., 1962. - С. 156.

¹⁰¹ Яхонтов С.Е. Категория глагола в китайском языке. - Л., 1957. - С. 183.

¹⁰² Яхонтов С.Е. Категория глагола в китайском языке. - Л., 1957. - С. 184.

¹⁰³ Ding Shenshu. Xiandai hanyu yufa jianghua. - Beijing, 1979. - 180 ye.

кўлланилиш доираси нисбатан торроқ. Масалан, 找, 西找 *dong zhao, xi zhao* (“ғарбдан кидирмоқ, шарқдан кидирмоқ”), яъни “бу ерда кидирмоқ, у ерда кидирмоқ” (“ҳамма жойда кидирмоқ”). Бир бўғинли феълларнинг ‘А西 А’ (找 *dong* “ғарб”, 西 *xi* “шарқ”) редупликатив моделидаги 找 *dong* сўзи ўзбек тилига “бу”, 西 *xi* сўзи “у” деб таржима қилинади:

我找他半天, 找, 西找, 从什么地方也找不到¹⁰⁴

Women zhao ta ban tian, dong zhao, xi zhao, cong shenme difang ye zhaobudao

“Биз уни ярим кун кидирдик, у ерни кидирдик, бу ерни кидирдик, ҳеч қаердан тополмадик”.

2.2.5. Бир бўғинли феълларнинг ‘А巴А巴’ (*A ba A ba*) редупликатив модели

Феълларнинг мазкур редупликатив модели хитой тилида кенг тарқалган бўлиб, асосан хитой тили оғзаки нутқида қўлланилади:

等到老太太来到, 李小姐才把她巴巴到屋里去等汽¹⁰⁵

Deng dao lao taitai lai dao, Li xiaojie cai ba ta quanba quanba dao wu li qu deng qi

“Хонимни кутиб олгач, Ли хоним уни машинани уйда кутишга бир неча бор кўндирди”;

他也只好拿出笑来:

“不怕, 咱把西巴巴, 租一个小屋, 再想法¹⁰⁶

Ta ye zhihao na chu xiao lian lai: “Bu pa, zamen ba dongxi maiba maiba, zu yige xiaowu, zai xiang banfa

“У кулиб деди: “Кўрқма, биз нарсаларни сотиб оламиз-да, кичкинагина уйни ижарага олиб, сўнгра бирон чора топамиз”.

Феълларнинг мазкур модели оҳангни юмшатиш учун хизмат қилади. Юмшатиш оҳанги ёрдамчи сўз вазифасида келувчи 巴 *ba* орқали ифодаланади. Бундай редупликатив моделга эга феъллар кўп эмас.

¹⁰⁴李稿。现代汉语动词研究。北京。1956年。- 页 96.

¹⁰⁵李稿。现代汉语动词研究。北京。1956年。- 页 111.

¹⁰⁶。商印, 2001年。- 85.

2.2.6. Икки бўғинли феълларнинг ‘АВАВ’ редупликатив модели

Икки бўғинли феъл такрорланиб келганда, унинг ҳар бир компоненти такрорланиши керак, яъни АВАВ кўринишда (А, В – феълнинг иккита бўғини бўлади). Бунда биринчи бўғин ўз оҳангига эга ва унга урғу бериб ўкилади, учинчи бўғин ҳам ўз оҳангига эга бўлади, иккинчи ва тўртинчи бўғинлар енгил оҳангда ўкилади¹⁰⁷. Масалан, ▪ ▪ *taolun* “муҳокама”, “муҳокама қилмоқ” сўзи – ▪ ▪ ▪ ▪ *táolun táolun* “муҳокама қилиб кўрмоқ”, 研究 *yánjiū* “текширув”, “текширмоқ” - 研究研究 *yánjiu yánjiu* “текшириб кўрмоқ”.

Редупликатив феъл хатти-харакатнинг қайтарилганлак даражасини, интенсивлигини билдиради.

Хитой тилида бир бўғинли феълларнинг деярли барчаси такрорлана олади. Лекин икки бўғинли феълларнинг катта қисми бу хусусиятга эга эмас. Фикримизнинг далили сифатида қуйидаги мисолларни келтирамиз:

播 *bo* (播播 *bobo*) “олиб эшиттирмоқ” (феъл) - 播送 *bosong* (播送播送 *bosong bosong* ×¹⁰⁸) “олиб эшиттирмоқ”, “трансляция қилмоқ”; “трансляция” (хам феъл, хам от),

促 *cu* (促促 *cucu*) “қўлламоқ” (феъл) - 促使 *cushi* (促使促使 *cushi cushi* ×) “қўлламоқ”, “қўллаб-қувватламоқ”; “ёрдам” (хам феъл, хам от),

答 *da* (答答 *dada*) “жавоб бермоқ” (феъл) - 答 ▪ *daying* (答 ▪ 答 ▪ *daying daying* ×) “жавоб бермоқ”, “тасдиқламоқ”; “тасдиқ” (хам феъл, хам от),

代 *dai* (代代 *daidai*) “раҳбарлик қилмоқ” (феъл) - 代理 *daili* (代理代理 *daili daili* ×) “раҳбарлик қилмоқ”, “бошқармоқ”; “раҳбарлик” (хам феъл, хам от),

等 *deng* (等等 *dengdeng*) “кутмоқ” (феъл) - 等待 *dengdai* (等待等待 *dengdai dengdai* ×) “кутмоқ”; “кутиш” (хам феъл, хам от),

斗 *dou* (斗斗 *doudou*) “курашмоқ” (феъл) - 斗争 *douzheng* (斗争斗争 *douzheng douzheng* ×) “курашмоқ”, “жанг қилмоқ”; “жанг”, “уруш” (хам феъл, хам от),

防 *fang* (防防 *fangfang*) “олдини олмоқ” (феъл) - 防止 *fangchi* (防止防止 *fangchi fangchi* ×) (бирон-бир ҳодиса, воқеа рўй беришининг) “олдини олмоқ”, “тўхтатмоқ”; “тўхтатиш” (хам феъл, хам от),

¹⁰⁷ 故播刘。 ▪ 用 ▪ 代 ▪ ▪ ▪ 法。北京, 2003年. - ▪ 101.

¹⁰⁸ Бу ерда × белгиси сўзнинг кўрсатилган редупликатив шаклда қўлланила олмаслигини билдиради.

▪ *kai* (▪ ▪ *kaikai*) “очмоқ” (феъл) – ▪ ▪ *kaiban* (▪ ▪ ▪ ▪ *kaiban kaiban* ×) “очмоқ”, “асос яратмоқ”; “асос” (хам феъл, хам от),

考 *kao* (考考 *kaokao*) “имтиҳон олмоқ”, “имтиҳон топширмоқ” (феъл) – 考 ▪ *kaoshi* (考 ▪ 考 ▪ *kaoshi kaoshi* ×) “имтиҳон топширмоқ”; “имтиҳон” (хам феъл, хам от),

排 *pai* (排排 *paipai*) “рўйхатга турмоқ” (феъл) – 排列 *pailie* (排列排列 *pailie pailie* ×) “рўйхатга турмоқ”, “рўйхатга олмоқ”; “рўйхат” (хам феъл, хам от),

▪ *sai* (塞塞 *saisai*) “мусобақалашмоқ”, “курашмоқ” (феъл) – ▪ ▪ *jingsai* (▪ ▪ ▪ ▪ *jingsai jingsai* ×) “мусобақалашмоқ”, “курашмоқ”; “мусобақа”, “кураш” (хам феъл, хам от),

算 *suan* (算算 *suansuan*) “режалаштирмоқ” (феъл) – 打算 *dasuan* (打算打算 *dasuan dasuan* ×) “режалаштирмоқ”; “режа” (хам феъл, хам от),

▪ *xuan* (▪ ▪ *xuanxuan*) “танламоқ” – ▪ ▪ *xuanjiu* (▪ ▪ ▪ ▪ *xuanjiu xuanjiu* ×) “танламоқ”; “танлов” (хам феъл, хам от),

住 *zhu* (住住 *zhuzhu*) “яшамок” (феъл) – 居住 *juzhu* (居住居住 *juzhu juzhu* ×) “яшамок” (хам феъл, хам от),

走 *zou* (走走 *zouzou*) “юрмоқ” (феъл) – 行走 *xingzou* (行走行走 *xingzou xingzou* ×) “юрмоқ”; “қадам” (хам феъл, хам от).

Эътибор берилса, кўрсатилган синоним сўзлардан икки бўғинли феълларнинг катта қисми хам феъл, хам от сўз туркумига оид.

Хитой тилида такрорлана олмайдиган феъллар нисбатан камроқ. Масалан, такрорлана олмайдиган феълларга қуйидагиларни мисол тариқасида келтириш мумкин:

叫 *jiao* “чақирмоқ”, 有 *you* “бор”, “мавжуд бўлмоқ”, ▪ *ai* “севмоқ”, 恨 *hen* “нафратланмоқ”, 怪 *guai* “айбламоқ”, 病 *bing* “касал бўлмоқ”, 死 *si* “вафот этмоқ”, 活 *huo* “яшамок”, 到 *dao* “етиб бормоқ”, 跨 *gua* “тарқатмоқ”, ▪ *kua* “мақтанмоқ”, 离 *li* “узоқлашмоқ”, ▪ *diu* “йўкотмоқ”, 完 *wan* “тугатмоқ”, 派 *pai* “жўнатмоқ”, ▪ *rang* “илтимос қилмоқ”, “сўрамоқ”, 令 *ling* “буюрмоқ”, 取 *qu* “етишмоқ”, ▪ *gei* “бермоқ”, 缺 *que* “хато қилмоқ”, ▪ *ying* “ютмоқ”, 敢 *gan* “шижоатли бўлмоқ”, 受 *shou* “қўлга киритмоқ”, 起 *qi* “бошламоқ”, 怕 *pa* “қўркмоқ”, 承包 *chengbao* “сақламоқ”, 包 ▪ *baohuan* “алмаштирмоқ”, 包 ▪ *baosuo* «кулфламоқ», 包修 *baoxiu* “сақламоқ”, 保 ▪ *baowe* “химояламоқ”, 保 ▪ *baozheng* “ваъда бермоқ”, 超出 *chaochu* “ошириб юбормоқ”, ▪ 出 *fachu* “чиқармоқ”, 支出 *zhichu* “қўллаб-қувватламоқ”, 出版 *chuban* “нашрдан чиқармоқ”, 出 ▪ *chuchan* “ишлаб чиқармоқ”, 出 ▪ *chudong* “харакатга

келтирмоқ”, 出 *chufa* “йўлга отланмоқ”, 出口 *chukou* “экспортга чиқармоқ”, 出气 *chuqi* “жаҳл қилмоқ”, 出入 *churu* “кирмоқ”, 出生 *chusheng* “вужудга келмоқ”, 出事 *chushi* “рўй бермоқ”, 得 *juede* “ҳис қилмоқ”, “ўйламоқ”, 取得 *qude* “қўлга киритмоқ”, 定 *guiding* “ўрнатмоқ”, 决定 *jueding* “қарор қабул қилмоқ”, 定 *pingding* “келишмоқ”, 指定 *zhiding* “кўрсатмоқ”, 合 *zonghe* “умумлаштирмоқ”, 集合 *jihe* “йиғилмоқ”, 符合 *guhe* “мос келмоқ”, 合 *zuhe* “йиғмоқ”, 合成 *hecheng* “бирлаштирмоқ”, 合作 *hezuo* “ҳамкорлик қилмоқ”, 淡化 *danhua* “сусайтирмоқ”, 深化 *shenhua* “чуқурлаштирмоқ”, 改建 *gaijian* “ўзгартирмоқ”, 修建 *xiujian* “тузатмоқ”, 建 *jianshe* “ўрнатмоқ”, 建 *jianyi* “фикр билдирмоқ”, 建造 *jianzao* “қурмоқ”, 除 *chukai* “олиб ташламоқ”, 公 *gongkai* “оммага маълум қилмоқ”, 离 *likai* “ташлаб кетмоқ”, 开 *kaiban* “очмоқ”, 始 *kaishi* “бошламоқ”, 出 *chuxian* “вужудга келмоқ”, 行 *xingdong* “ҳаракатланмоқ”, 游行 *luxing* “саёҳат қилмоқ”, 发 *faxian* “пайқамоқ”, 体 *shixian* “вужудга келмоқ”, 体 *tixian* “эслатмоқ”, 加以 *jiayi* “қўшиб бермоқ”, 住口 *zhukou* “оғизни юймоқ (гапирмаслик)”, 住手 *zhushou* “келишмоқ”, 好 *aihao* “яхши кўрмоқ”, 避 *biye* “битирмоқ”, 避免 *huibi* “қочмоқ”, 生 *chanshen* “вужудга келмоқ”, 成立 *chengli* “ўрнатмоқ”, 成熟 *chengshu* “пишмоқ”, “етилмоқ”, 承 *chenren* “тан бермоқ”, 作 *chuanzuo* “яратмоқ”, 反 *fandui* “қарши чиқмоқ”, 反映 *fanying* “акс эттирмоқ”, 担 *fudan* “кийинчиликка дучор бўлмоқ”, 感 *ganjue* “ҳис қилмоқ”, 感 *gandong* “таъсирланмоқ”, 感冒 *ganmao* “шамоллаб қолмоқ”, 会 *huijian* “учраштирмоқ”, 生 *chuchan* “маҳсулот ишлаб чиқармоқ”, 失去 *shiqu* “йўқотмоқ”, 同志 *tongzhi* “эслатмоқ”, 吸收 *xishou* “таъсирга дучор бўлмоқ”, 希望 *xiwang* “умид қилмоқ”, 向往 *xiangwang* “олдинга интилмоқ”, 影响 *yinxiang* “таъсир этмоқ”, 成 *zancheng* “рози бўлмоқ”, 主 *zhuzhang* “сўзида туриб олмоқ” ва бошқалар. Булар Чэнг Чиен Руаннинг фикрича, “редупликатив шаклда қўлланила олмайдиган истисно феъллар хисобланади”¹⁰⁹.

2.2.7. Редупликатив феълларнинг маъноси ва қўлланилиш хусусиятлари

Редупликатив феъл миқдор маъно-моҳиятини билдиради, яъни иш-ҳаракат вақти қисқа ёки ҳаракат қисқа муддатлилигини ифодалайди. Лекин янада синчиклаб кузатилса, бундай феълларнинг маъно-моҳияти жуда мураккаб кўринишларга эга эканлиги аён бўлади: уларнинг айримлари ҳаракат жараёнини тавсифлайди, айримлари модал маъноларни ифодалайди ва ҳоказо. Қуйида баъзи жиҳатларни кўриб чиқамиз:

¹⁰⁹ 前。基。本。北京，商印，1991年。- 246-247.

1) қисқа муддат ичида содир бўладиган ҳаракатни билдиради; бунда такрорланиб келадиган феъл орасига, одатда, 了 *le* қўшимчаси қўйилади ¹¹⁰:

小宁伸了伸舌，不摸了一下袋，有嘻嘻笑了起来

Xiao Ning shen le shen shetou, bu jue mo le yixia naodai, you xixi xiao le qi lai

“Сяю Нинг тилини чиқариб, беихтиёр қўлини бошига тегизиб яна кулиб юборди”;

欧海看了看停在旁的火，又看了看从火下来的人，微笑了一下，就上眼睛 ¹¹¹

Ou Yanhai kan le kan ting zai pangbian de huoche, you kan le cong huocheshang xi lai de ren, wei xiao le yixia, jiu guan shang yanjing

“Оу Янхай ёнида тўхтаган поездга чиқиб-тушаётган одамларни кузатиб, сал кулимсиради ва кўзларини юмиб олди”;

2) ҳали содир бўлмаган ёки тугалланмаган ҳаракатни ифодалайди ¹¹². Бунда икки хил усулдан фойдаланиш мумкин:

а) маъно жихатидан уриниб кўриш ҳаракатини билдиради; редупликатив феълдан кейин интилиш, уриниб кўриш маъносини кўрсатувчи 看 *kan* ёрдамчи сўзи қўлланилиши мумкин:

▪ 个收音机我修不好，你来修修（看） ¹¹³

Zhe ge shoyinji wo xiu bu hao, ni lai xiuxiu (kan)

“Бу приёмникни мен тузата олмадим, сен тузатиб кўр-чи (қараб кўр-чи)”;

你去找小吴想想办法（看） ¹¹⁴

Ni qu zhao Xiaowu xiangxiang banfa (kan)

“Сен Сяю Уни топиб, бирон-бир иложини ўйлаб кўр”;

▪ 个道他算不上来，我算算（看） ¹¹⁵

¹¹⁰ 故播刘。实用现代汉语语法。北京，2003年。- 页 102.

¹¹¹ 故播刘。实用现代汉语语法。北京，2003年。- 页 102.

¹¹² 芝警功。重叠的法意。中国文2006年第2期。- 163.

¹¹³ 故播刘。实用现代汉语语法。北京，2003年。- 页 102.

¹¹⁴ 芝警功。重叠的法意。中国文2006年第2期。- 164.

¹¹⁵ 芝警功。动词重叠的语法意义。中国语文2006年第2期。- 页 165.

Zhe ge daoti ta suan bu shang lai, wo suan suan (kan)

“Бу масалани у еча олмади, мен ечиб кўрай-чи (қараб кўрай-чи)”;

叫他生生孩子（看），她就知道做母 ▪ 的辛苦了¹¹⁶

Jiao ta sheng sheng haizi (kan), ta jiu zhidao zuo muqin de xinku le

“У аввал бола туғиб кўрсин, шундагина она бўлиш ғам-ташвишларини билиб олади”;

б) маъно жиҳатидан интилиш, уриниш ҳаракатини билдирмайди; бунда феъл, одатда, ҳаракат давом этиши мумкинлигини кўрсатади:

你看看， ▪ ▪ 写 ▪ 不 ▪ ？¹¹⁷

Ni kan kan, zhe yang xie dui bu dui?

“Сен қараб кўр-чи, шундоқ ёзса тўғри бўлармикан?”;

我的笔不 ▪ 了，你帮我找找¹¹⁸

Wo de bi bu jian le, ni bang wo zhao zhao

“Менинг ручкам кўринмаяпти, уни топишга менга ёрдам бериб юборинг”;

▪ 主席休息休息

Qing zhuxi xiuxi xiuxi

“Марҳамат, раис, дамнингизни олаверинг”;

没有 ▪ 法，只好 ▪ ▪ ▪ — ▪ ¹¹⁹

Mei you banfa, zhihao zanshi ji yi ji

“Бошқа иложи йўқ, фақат вақтинчалик сиқилиб туришга тўғри келади”.

Бунда феълнинг асосий вазифаси юмшатиш оҳангини беришдан иборат. Юқорида келтирилган мисолларда агар феъллар такрорланмаса, кўпол оҳанг вужудга келиши, шунингдек, буйруқ маъноси англашилиши мумкин;

3) агар редупликатив феълдан кейин 快 *kuai* “тез” маъносида келадиган 就 *jiu* “дарров” кўйилса, бунда ҳаракатнинг қисқа эканлиги тушунилади:

¹¹⁶ 芝警功。动词重叠的语法意义。中国语文2006年第2期。- 页164.

¹¹⁷ 故播刘。实用现代汉语语法。北京，2003年。- 页 102.

¹¹⁸ 芝警功。动词重叠的语法意义。中国语文2006年第2期。- 页165

¹¹⁹ 故播刘。实用现代汉语语法。北京，2003年。- 页 102.

你 ▪ 怕, 我看看就 ▪ 你, 不要你的¹²⁰

Ni bie pa, wo kankan jiu gei ni, bu yao ni de

“Сен кўрқма, мен қараб кўраман ва сенга қайтариб бераман, менга сенинг нарсанг керак эмас”;

你等我一下, 我去去就回来¹²¹

Ni deng wo yixia, wo ququ jiu hui lai

“Мени бир оз кутиб тургин, мен шундоқ бораман ва тез қайтиб келаман”;

4) мураккаб гапларда тахмин мавжуд бўлса, бу ҳолда, одатда, содда феълни қўллаб бўлмайди. Бунда феъл албатта такрорланиб келиши керак; феълдан кейин 一下 *yixia* қўлланилиши мумкин:

▪ 一 ▪ (一下) ▪ 可以戴几年¹²²

Bu yi bu (yixia) hai keyi dai ji nian

“Ямоқ солгандан сўнг яна бир неча йил кийиш мумкин”;

想一想 (一下) ▪ 件事 ▪ 系多 ▪ 重大啊! ¹²³

Xiang yi xiang (yixia) zhe jian shi guanxi duome zhongda a

“Ўйлаб кўринг-а, бу ишнинг аҳамияти қанчалик катта!”;

▪ 支 ▪ 笔修修 (一下) ▪ 能用¹²⁴

Zhe zhi gangbi xiuxiu (yixia) hai keyi yong

“Бу ручкани тузатиб, ҳали ишлатса бўлади”.

Таққосланиш мавжуд бўлса, феъл такрор ҳолда қўлланмаслиги ҳам мумкин:

▪ 双鞋, ▪ ▪ 能穿, 不 ▪ 就穿不了¹²⁵

Zhe shuang xie, bu hai neng chuan, bu bu jiu chuan bu liao

¹²⁰故播刘。实用现代汉语语法。北京, 2003年。- 页 102.

¹²¹陈前软。动词重叠的情况特征及气体的地位, 语言教学与研究。- 北京, 2001 年。- 页 95.

¹²²柴世霖。试论汉语双音动词重叠形式的问题。河北大学学报, 1980年低期。- 页102.

¹²³陈前软。动词重叠的情况特征及气体的地位, 语言教学与研究。- 北京, 2001 年。- 页 97.

¹²⁴故播刘。实用现代汉语语法。北京, 2003年。- 页 102.

¹²⁵黄菠菜。▪ 用 ▪ 代 ▪ ▪ ▪ 法。北京, 1989年。- ▪ 112.

“Бу бир жуфт туфлини тузатиб кийса бўлади, тузатмасдан кийишнинг иложи йўк”;

5) ҳаракатнинг давомийлигини кўрсатмайдиган феъл агар уриниш, килиб кўриш маъносида ишлатилмаса, одатда, такрор қўлланилмайди:

他把球 ▪ ▪ ▪ 我 *Ta ba qiu didi gei wo* (феъл редупликатив шаклда қўлланилиши мумкин эмас).

Тўғри вариант қуйидагича бўлади:

他把球 ▪ ▪ 我

Ta ba qiu di gei wo

“У тўпни менга узатди”.

你等一会儿，我寄寄 ▪ 封信就回来 *Ni deng yihuir, wo jiji zhe feng xin jiu hui lai* (феъл редупликатив шаклда қўлланилиши мумкин эмас).

Тўғри вариант қуйидагича бўлади:

你等一会儿，我寄 ▪ 封信就回来

Ni deng yihuir, wo jizhe feng xin jiu hui lai

“Сен бир оз кутиб тургин, мен бу хатни юбориб тез қайтиб келаман”;

б) редупликатив феъл билдирадиган ҳаракат агар доимий ёки аниқ вақти белгиланмаган бўлса, одатда, миқдорни ифодаламайди, балки кўпинча ‘енгил’, ‘осон’, ‘қулай’, ‘ўз ҳолича’ маъносига эга бўлади; кўп ҳолларда кетма-кет келадиган гапларда қўлланилади:

他退了休以后，平常看看 ▪ ，下下棋，跟老朋友 ▪ 聊聊天，倒也不寂寞¹²⁶

Ta tui le xiu yihou, pingchang kankan shu, xiaxia qi, gen laopengyoumen liaoliao tian, dao ye bu jimo

“У пенсияга чиққач, одатда, китоб ўқийди, шахмат ўйнайди, дўстлар билан суҳбатлашади, ҳеч ҳам зерикмайди”;

会 ▪ 已 ▪ ▪ 完了， ▪ 几天他看看 ▪ 影， ▪ ▪ ▪ 西，收拾收拾行李，就等着回家了¹²⁷

Huiyi yijing kaiwan le, zhe ji tian ta kankan dianying, maimai dongxi, shoushi shoushi xingli, jiu deng zhe hui jia le

¹²⁶陈前软。动词重叠的情况特征及气体的地位，语言教学与研究。-北京, 2001年。-页 102.

¹²⁷陈前软。动词重叠的情况特征及气体的地位，语言教学与研究。-北京, 2001年。-页 98.

“Мажлис тугаб бўлди, у бир неча кундан бери кино кўради, нарсалар харид қилади, сумкасини тартибга солади, уйга кетиш кунини кутади”;

打打球，跑跑，就不会失眠了¹²⁸

Dadaqiu, paopaobu, jiu bu hui shiyan le

“Тўп ўйнасанг, сайр этсанг, уйқусизликка дучор бўлмайсан”.

Юқоридаги иккита гапда редупликатив феъллар қисқа вақтни, оз миқдорни ифодаламайди, шунинг учун улар олдидан узоқ вақтни, узоқ муддатни ифодаловчи сўзлар қўлланиши мумкин:

你要好好回回那天的情况

Ni yao haohao huiji huiji na tian de qingkuang

“Сен ўша кунги воқеани яхшилаб эсла”;

了全面了解情况，他要多多听听，多多看看，深入。 。 。 。¹²⁹

Wei le quanmian liaojie qingkuang, ta yao duoduo tingting, duoduo kankan, shenru diaocha diaocha

“У бу вазиятни бутунлай тушуниб олиши учун кўпроқ эшитиши, кузатиши ва чуқур изланиши зарур”;

常打打球，游游泳，身体有好。¹³⁰

Jingchang dadaqiu, youyouyong, dui shenti you haochu

“Доимий равишда тўп ўйнаш ва сузиш соғлиқ учун фойдалидир”.

Редупликатив феълнинг қўлланилиши хусусиятларидан яна қуйидагиларга ҳам алоҳида эътибор бериш зарур:

1) ҳозирги пайтда содир бўлаётган ҳаракатни ифодаловчи феъл такрор қўлланила олмайди, масалан, қуйидагича айтиб бўлмайди:

我正在看看 Wo zhengzai kankan shu “Мен ҳозир китоб ўқияпман” ёки 他听一听音 Tamen tingyiting yinyule ne “Улар мусиқа тинглашяпти”.

¹²⁸柴世霖。试论汉语双音动词重叠形式的问题。河北大学学报，1980年低期。- 页105.

¹²⁹故播刘。用代法。北京，2003年。- 102.

¹³⁰故播刘。用代法。北京，2003年。- 103.

Феълдан кейин ▪ *guò*, 着 *zhe* қўлланилганда ҳам феъл такрор қўлланилмайди ¹³¹;

2) редупликатив феъл билдирадиган ҳаракат ёки ҳаракат вақти, тезлиги (частотаси) хатти-ҳаракат ифодаси билан алоқадор; агар ҳаракат ёки ҳаракат вақти, тезлиги (частотаси) хатти-ҳаракат йўналиши (ифодаси) билан алоқадор бўлмаса, қисқа вақт ёки оз муддат кўрсатилиши лозим бўлса, феълнинг такрор қўлланилиши мумкин эмас, бу ҳолда фақат феълнинг қўшимча элементи (бирикма)дан фойдаланиш мумкин:

ˇ ▪ 他才睡了一会儿 – ▪ 他才睡了睡×

Gangcai ta shuile yihuir – *Gangcai ta shui le shui*

“У ҳозиргина мизғиб (бир оз ухлаб) олди”;

ˇ 她哭了一会儿。 – 她哭了哭 ×

Ta ku le yihuir – *Ta ku le ku*

“У бир оз йиғлаб олди”;

ˇ 他病了一 ▪ – 他病了病×

Ta bing le yi zhen – *Ta bing le bing*

“У бир оз касал бўлиб қолди”.

Лекин қуйидагиларда феълнинг редупликатив шакли қўлланила олади:

▪ 几天你睡得也太少了，去睡睡吧

Zheji tian ni shui de tai shao le, qu shuishui ba

“Бир неча кундан бери сен жуда кам ухладинг, бир оз ухлаб олгин”;

你太 ▪ ▪ 了，哭哭心里会明快些¹³²

Ni tai nanguo le, kuku xin li hui mingkuai xie

“Сен жуда қийналиб кетдинг, йиғлаб ол, бир оз енгил тортасан”.

2.2.8. Редупликатив феълларнинг синтактик вазифалари

¹³¹冒秀尊。 ▪ ▪ 重叠的 ▪ 法性 ▪ ▪ 法意 ▪ 。 ▪ 文研究，1998年，第2期。 - ▪ 164.

¹³²故播刘。 ▪ 用 ▪ 代 ▪ ▪ ▪ 法。北京，2003年。 - ▪ 104.

Редупликатив феъл гапда асосан кесим бўлиб келади, лекин баъзи холларда эга вазифасида ҳам келиши мумкин:

看看是必要的

Kankan shi biyao de

“Кузатмоқлик зарурдир”;

她 ▪ 喜 ▪ 多看看, 多听听, 不喜 ▪ 下 ▪ 伊始, 哇啦哇啦的 ▪ ▪ ▪ ¹³³

Ta xihuan duo kankan, duo tingting, bu xihuan xia che yishi, wala wala fa yulun

“У кўпроқ кузатишни, тинглашни яхши кўради, хали эгардан тушмасдан туриб овоза қилишни ёмон кўради”.

Редупликатив феъл хол ёки ёрдамчи элемент вазифасини бажармайди. Редупликатив феълнинг инкор усули қуйидагиларда учрайди.

а) соф ва риторик сўроқ гапларда ¹³⁴:

你也不想想, 他的 ▪ ▪ 有真的?

Ni ye bu xiangxiang, ta de hua hai you zhende?'

“Сен ҳали ўйлаб ҳам бўлмадинг, унинг сўзи тўғримиқан ё йўқми?”;

他怎 ▪ 没等等我?

Ta zenme mei dengdeng wo?

“У нима учун мени кутиб турмади?”;

б) тахмин маъносини ифодаловчи гапларда:

▪ 个 ▪ ▪ 不 ▪ ▪ ▪ ▪ 就不清楚¹³⁵

Zhe ge wenti bu diaocha diaocha jiu bu qīngchú

“Ушбу масала синчиклаб текшириб чиқилмаса аниқ бўлмайди”;

▪ ▪ ▪ 人, 不教 ▪ 教 ▪ 不行¹³⁶

¹³³丁声 ▪ 等。 ▪ 代 ▪ ▪ ▪ 法 ▪ ▪ 。北京 : 商 ▪ 印 ▪ ▪ , 1961年 . - ▪ 85.

¹³⁴前 ▪ 。 ▪ ▪ 重叠的情况特征及气体的地位, ▪ 言教学与研究。2001 年第4期。 - ▪ 103.

¹³⁵故播刘。 ▪ 用 ▪ 代 ▪ ▪ ▪ 法。北京, 2003年 . - ▪ 104.

¹³⁶丁声 ▪ 等。 ▪ 代 ▪ ▪ ▪ 法 ▪ ▪ 。北京 : 商 ▪ 印 ▪ ▪ , 1961年 . - ▪ 87.

Dui zhe zhong ren, bu jiaoxun jiaoxun bu xing

“Бундай одамга панд-насихат қилмаслик тўғри бўлмайди”.

Редупликатив феълнинг маъно-моҳияти ва қўлланилиш хусусиятлари жуда мураккаб, шунинг учун қисқа вақт, оз муддатни ифодаловчи 一下 *yixia* “бир оз” ёки 一会儿 *yihuir* “бир оз муддат” ёрдамчи сўзлар орқали гапни ўз ҳолига ўзгартириш мумкин эмас.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Бир бўғинли феълларнинг ‘AA’, ‘A – A’, ‘A来A去’ (*Alai Aqu*), ‘A西A’ (*dong A xi A*), ‘A巴A巴’ (*A ba A ba*) редупликатив моделлари ҳақида маълумот беринг.
2. Редупликатив феълларнинг маъноси ва қўлланилиш хусусиятлари ҳақида маълумот беринг.
3. Редупликатив феълларнинг синтактик вазифалари ҳақида маълумот беринг.

Адабиётлар рўйхати:

1. 故播刘。用代法。 - 北京, 2003年。 - 455。Hu Boliu. Shiyong xiandai hanyu yufa. - Beijing, 2003. - 455 ye.
 2. 溪阮。代典。哈股印, 北京, 1998年。 - 378。
 3. 。狼的故事。21世出版社, 2001年。 - 115。
 4. 李稿。代研究。 - 北京, 2004年。 - 187。Li Gao. Xiandai hanyu dongci yanjiu. - Beijing, 2004. - 187 ye.
 5. 。商印, 2001年。 - 340。
 6. 言学名解。 - 北京: 商印, 1960。 - 156。Yuyanxue mungci jieshi. - Beijing: Shangwu yinshuguang, 1960. - 156 ye.
-

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати

Асосий манбалар

1. 柴世霖。双音重叠形式的。河北大学学报，1980年低期。- 65。
2. 前。重叠的情况特征及气体的地位，言教学与研究。- 北京, 2001年。- 235。Chen Qienruan. Dongci chongdiede qingkuang tezheng ji qitide diwei, yuyan jiaoxue yu yanjiu. - Beijing, 2001. - 235 ye.
3. 成典。上海辞出版社，1992年。- 275。
4. 丁声等。代法。北京：商印，1961年。- 124。Ding Shenshu deng. Xiandai hanyu yufa jianghua. Beijing: Shangwu yinshuguang, 1961. - 124 ye.
5. Gao Wenda, Wan Lijin. Cihui zhishi. - Jinan, 2006. - 175 ye.
6. 俄典。商印，上海，2002年。- 348。
7. 故播刘。代与形容特点。- 北京，2003年。- 244。Hu Boliu. Xiandai hanyu dongci yu xingrongci tedian. - Beijing, 2003. - 244 ye.
8. 故播刘。用代法。- 北京，2003年。- 455。Hu Boliu. Shiyong xiandai hanyu yufa. - Beijing, 2003. - 455 ye.
9. 溪阮。代典。哈股印，北京，1998年。- 378。

10. 狼的故事。21世纪出版社，2001年。 - 115页。
11. 李稿。现代汉语研究。 - 北京，2004年。 - 187页。 Li Gao. Xiandai hanyu dongci yanjiu. - Beijing, 2004. - 187 ye.
12. 商印。 - 北京：商务印书馆，2001年。 - 340页。
13. 语言学名解。 - 北京：商务印书馆，1960。 - 156页。 Yuyanxue mungci jieshi. - Beijing: Shangwu yinshuguan, 1960. - 156 ye.

Адабиётлар

14. Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. - Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2000. – 245 б.
15. Каримов И.А. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. - Т.: Шарқ, 1997. - 185 б.
16. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз. Ж.8. - Т.: Ўзбекистон, 2000. - 526 б.
17. Абдурахмонов Х. Ўзбек тили амалий грамматикаси. - Т.: Ўқитувчи, 2003. - 189 б.
18. Азизов О. Тилшуносликга кириш. - Т.: Ўқитувчи, 1989. - 97 б.
19. Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке. - М.: Наука, 2005. - 412 с.
20. Алимова Х.З. Дарий тилида соматизмларнинг структур ва семантик таснифи: Ф.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. - Тошкент, 2005. - 138 б.
21. Амирхова Т.А., Ю.В.Рождественский. История языкознания. - М.: Академия, 2003. - 632 с.
22. Антонян К.В. Морфология результативных конструкций в китайском языке. - М.: Муравей, 2003. - 184 с.
23. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику - М.: УРСС, 2003. - 358 с.
24. Бартольд В.В. Работы по истории и филологии тюркских и монгольских народов. - М.: Восточная литература РАН, 2002. - 755 с.
25. Бегматов Э.А. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. - Т.: Фан, 1982. - 139 б.
26. Березин Ф. М. История лингвистических учений. - М.: Высшая школа, 1984. - 318 с.

27. Блумфилд Л. Язык. - М., 1968. - 502 с.
28. Бокиева Г. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури талаблари даражасида чет тили ўқитишнинг долзарб муаммолари // ЎзДЖТУ илмий-амалий конференция материаллари. - Т.: Филолог, 2005. - 383 б.
29. Бурунова М. Структурно-семантические особенности редупликации слов в английском и узбекском языках: Автореф. дис. ... канд.филол.наук. - Ташкент, 1982. - 24 с.
30. Вархапович Л.В. Лингвистика в таблицах и схемах. - Минск: Новое знание, 2003. - 127 с.
31. Воропаев Н.В. О структуре слов-редупликатов в современном китайском языке. - М. 2002. - 49 с.
32. Гак В. Г. Языковые преобразования. – М.: Языки русской культуры, 1998. - 763 с.
33. Гао Мин-кай, Лю Чжен-тань. Исследование заимствований в современном китайском языке. - Пекин, 1958. - 116 с.
34. Гинзбург Е.Л. Словообразование и синтаксис. - М.: Наука, 1979. - 264 с.
35. Горгониев Ю.А. Прилагательные с удвоенным комплексом в китайском языке // Языки Юго-Восточной Азии. Под ред. Алиева Н.Ф., Короткова Н.Н. - М.: Наука, 1980. - 265 с.
36. Горелов В.И. Стилистика современного китайского языка. - М.: Просвещение, 1979. - 192 с.
37. Горелов В.И. Лексикология китайского языка. - М.: Просвещение, 1984. - 321 с.
38. Готлиб О.М. Практическая грамматика китайского языка. - М.: Муравей, 2003. - 180 с.
39. Гуревич И.С. Сложные глаголы в китайском языке 3-5 веков // Спорные вопросы строя китайского языка. - М., 1965. - 178 с.
40. Драгунов А.А. Грамматическая система современного китайского языка. - Л., 1962. - 250 с.
41. Даниленко В.П. Русская терминология (опыт лингвистического описания) - М.:Наука, 1977. - 187 с.
42. Жданкин И.В. Слова единицы речи в китайском языке. - М., 1986. - 140 с.

43. Задоевко Т.К., Хуан Шуин. Основы китайского языка (Основной курс). - М.: Наука, 1986. Т.1. - 145 с.
44. Задоевко Т.К., Хуан Шуин. Основы китайского языка (Основной курс). - М.: Наука, 1986. Т.2. - 245 с.
45. Звегинцев В.А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. – М.: Просвещение, 1989. - 496 с.
46. Зограф И.Т. Монгольско-китайская интерференция. Язык монгольской канцелярии в Китае. – М.: Наука, 1984. - 140 с.
47. Иванов А.И., Поливанов Е.Д. Грамматика современного китайского языка. - М., 1930. - 110 с.
48. Иванов В.В. Терминология и заимствования в современном китайском языке. - М.: Наука, 1973. – 88 с.
49. Исаенко Б.С. К проблеме границ китайского слова. Опыт китайско-русского фонетического словаря. - М., 1957. - 145 с.
50. Камалов Ф. Ўзбек тили лексикаси. - Т., 1953. - 157 б.
51. Каримов А.А. Хитой тилининг асосий грамматик бирликлари. - Т., 2001. - 57 б.
52. Каримов А.А. Хитой тилидаги ҳисоб сўзлар: лексик-семантик, структурал ва функционал таҳлил. - Т.: ТошДШИ, 2003. - 119 б.
53. Китайский язык / Коротков Н.Н., Рождественский Ю.В., Сердючко Г.П., Солнцев В.М. - М.: Наука, 1961. - 180 с.
54. Кленин И.Д. Звуковые заимствования в современном китайском языке // Труды военного института иностранных языков. - М., 1969. - № 5. - 121 с.
55. Кленин И.Д. Проблемы морфемной контракции в современном китайском языке // Тезисы докладов международной конференции по языкам Дальнего Востока, Юго-Восточной Азии и Западной Африки 17-20 сентября 1997. - М., 1997.- С. 108-110.
56. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. - 350 с.
57. Кодухов В.И. Введение в языкознание. - М.: Просвещение, 1979. - 350 с.
58. Коротков Н.Н. Основные особенности морфологического строя китайского языка. - М., 1968. - 400 с.

59. Кочергин И.В. Очерки лингводидактики китайского языка. - М.: Восток -Запад, 2006. - 190 с.
60. Крупа В. Полинезийские языки. - М.:Наука, 1975. - 285 с.
61. Крючкова О.Ю. Редупликация как форма словообразования. - М.: Муравей, 2007. - 125 с.
62. Крючкова Т.Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии. - М.: Наука, 1989. - 149 с.
63. Курдюмов В.А. Курс китайского языка: теоретическая грамматика.- М.: Цитадель-трейд, Лада, 2005. - 573 с.
64. Лайонз Дж. Язык и лингвистика. - М.: УРСС, 2004. - 317 с.
65. Ли Цзинси, Лю Шижу. Учебные материалы по грамматике китайского языка. - Пекин, 1959. - 595 с.
66. Мешков О.Д. Словообразование современного английского языка. - М.: Наука, 1976. - 145 с.
67. Немченко В.Н. Основные понятия словообразования в терминах. - Красноярск, 1985. - 203 с.
68. Неъматов Ҳ., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. - Т.: Ўқитувчи, 1995. - 135 б.
69. Нурматов С.С. Ҳиндий ва сингал тилларидаги соннинг морфологик хусусиятлари: Ф.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация – Тошкент, 2005. – 193 б.
70. Ошанин И.М. Слово и части речи в китайском языке. - М., 1946. - 125 с.
71. Ревзин И.И. Два способа выражения идеи предметности и проблема удвоения // Языки Юго-Восточной Азии. Под ред. Алиевой Н.Ф., Короткова Н.Н. - М.: Наука, 1980. - С. 207-225 с.
72. Реформатский А.А. Введение в языкознание - М., 1955. - 396 с.
73. Реформатский А.А. Мысли о терминологии // Современные проблемы русской терминологии. - М., 1986. - 145 с.
74. Рукодельникова М.Б. Структурно-семантический анализ глагольных комплексов в современном китайском языке. - М., 1995. - 185 с.
75. Рустамова С.А. Маҳмуд Қошғарий луғати лексикографик хусусиятлари: Ф.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация – Тошкент, 1998. - 184 б.

76. Сатоу Э. Руководство по дипломатической практике. - М.: Изд. ИМО, 1961. - 345 с.
77. Сафарова Р. Лексик-семантик муносабатларнинг турлари. - Т.: Ўқитувчи, 1996. - 116 б.
78. Семенас А.Л. О синтагматической семантике копулятивного сложения в китайском языке // Исследования по китайскому языку. - М., 1973. - 166 с.
79. Семенас А.Л. Некоторые особенности семантики сложения в изолирующих языках (К типологии семантических реляций) // Лингвистическая типология. - М., 1985. - С. 176 - 177.
80. Семанас А.Л. Лексикология современного китайского языка. - М.: Наука, 1992. - 277 с.
81. Семенас А.Л. Лексика китайского языка.- М.: Муравей, 2000. - 312 с.
82. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. - М., 1956. - 200 с.
83. Содиков Қ.П. XI-XV аср уйғур ёзувли туркий ёдгорликларнинг график-фонетик хусусиятлари: Ф.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация - Тошкент, 1992. - 250 б.
84. Солнцева Н.В. Очерки по современному китайскому языку. - М., 1957. - 153 с.
85. Солнцева Н.В. Очерки по современному китайскому языку. - М., 1963. - 204 с.
86. Солнцева Н.В. К вопросу о приложимости общеграмматических терминов к анализу китайского слова // Морфологическая структура слова в языках различных типов. - М., 1963. - 156 с.
87. Тань Аошуан. Видо-временное оформление в китайском языке. - М., 1987. - 120 с.
88. Тань Аошуан. Учебник современного китайского разговорного языка. - М.: Наука, 1988. - 340 с.
89. Тань Аошуан. Проблемы скрытой грамматики. - М., 1995. - 150 с.
90. Тао Лян. Словообразовательный анализ неологизмов китайского языка периода политики «открытых дверей». - Тайюань, 2002. - 108 с.
91. Толикина Е.Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина//Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. - М.: Наука, 1970. - 146 с.

92. Турсунов У., Мухторов Ж, Рахматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. - Т.: Ўзбекистон, 1992. - 120 б.
93. Усмонов О., Хамидов Ш. Ўзбек тили лексикаси тарихидан. - Т.: Фан, 1981. - 114 б.
94. Фролова О.П. Словообразование в терминологической лексике современного китайского языка. - Новосибирск: Наука, 1981. - 130 с.
95. Хаматова А.А. Словообразование современного китайского языка. - М.: Муравей, 2003. - 223 с.
96. Хаматова А.А. К вопросу о тенденциях развития современной китайской лексики //Актуальные проблемы китайского языкознания. - М., 1994. С.149-150.
97. Хидоятова Ш., Каримов А.А. Хитой тили грамматикаси. - Т.: Фан ва технология, 2004. - 152 б.
98. Хомский Н., Миллер Дж. Введение в формальный анализ естественных языков. - М, 2003. - 62 с.
99. Чурилина Л. Н. Актуальные проблемы современной лингвистики. - М.: Флинта, Наука. 2006. - 405 с.
100. Шанский Н.М. Основы словообразовательного анализа. М.: Учпедиз., 1953. - 180 с.
101. Шмелёв Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). - М.: Наука, 1973. - 232 с.
102. Шоабдурахмонов Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. - Т.: Ўқитувчи, 1980. - 114 б.
103. Шоматов О.Н. Жанубий Осиё тилларига кириш. I қисм. -Т.: ТошДШИ нашриёти, 2003. - 156 б.
104. Шутова Е.М. Синтаксис современного китайского языка. - М.: Наука, 1991. - 280 с.
105. Щичко В.Ф. Китайский язык: теория и практика перевода. - М.: Восток-Запад, 2004. - 223 с.
106. Щукин А.А. Современная китайская аббревиатура. - М.: Восток-Запад, 2004. - 214 с.
107. Фуломов А.Ф. Ўзбек тилида сўз яшаш усуллари ҳақида. - Т.: Ўзбекистон Фанлар Академиясининг Тил ва Адабиёт Институтини, 1950. - 118 б.
108. Ҳожиёв А. Ўзбек тилида кўшма, жуфт, такрорий сўзлар. - Ўзфанакаднатр, Т.: 1963. - 146 б.

Хорижий тиллардаги адабиётлар

109. Bloomfield L. Language. - New York, 1963. - 390 p.
110. Chao Yuen-ren. A grammar of spoken Chinese. Univ. of Californiya press, 1968. - 300 p.
111. 前。基。本。北京：商印，1991年。- 145。
112. Chomsky N. Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use. - Greenwood Publishing Group. - Westport, CT, USA, 1985. - 320 p.
113. Chomsky N. New Horizons in Study of Language and Mind.- Cambridge University Press. - Cambridge, England, 2000. - 239 p.
114. Chomsky N. On Nature and Language. – Beijing University Press, 2004. - 179 p.
115. Conrad R. Lexikon sprachwissenschaftlicher termini. - Leipzig, 1985. - 280 p.
116. Ding Shenshu. Xiandai hanyu yufa jianghua. - Beijing, 1979. - 228 ye.
117. 利看中国。北京大学出版社，1999年。- 147。
118. Fan Ping, Lin Ximing, Tian Shanji. A brush up course in modern Chinese. Essentials and practice. The Beijing language institute press, 1985. - 240 p.
119. Gao Minkai. Putong yuyanxue. – Shanghai, 1955. - 248 ye.
120. 高。教学出版社，1999年 - 90。
121. 字写系。北京言学院出版社，1998年。- 130。
122. Hansell M. Serial verbs and complement constructions in Mandarin: A clause linkage analysis // Advances in role and reference grammar. Amsterdam, 1993. - 280 p.
123. Heine B., Claudi U., Hunnemeyer F. Grammaticalization: A conceptual framework. Univ. of Chicago press. Chikago, 1991. - 240 p.
124. Hockett C.F. A course in Modern Linguistics. - New York, 1963. - 321 p.
125. Huan Yuezhou. Yuwen zhishi. - Beijing, 1957. - 230 ye.
126. 黄菠菜。用代法。北京，1989年。- 378。
127. Jerome L. Packard. The morphology of Chinese: A Linguistic and Cognitive Approach. - Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press; Cambridge University Press, 2001. - 344p.

128. Jin Shaozhi. Cihui. - Beijing, 1963. - 316 p.
129. 江 ▪ 生。白 ▪ ▪ ▪ 研究。中 ▪ ▪ 局出版社, 1997年。 - 210 ▪ 。
130. 交 ▪ ▪ ▪ 。 ▪ ▪ 教学出版社, 2001年。 - 274 ▪ 。
131. Li Dejin, Cheng Meizhen. A Practical Chinese Grammar. - Beijing: Sinolingua, 2003. - 741 p.
132. 李海。形容 ▪ 与否定副 “不” ▪ 合的意 ▪ , 句法制 ▪ 。南京 ▪ 范大学出版社, 1991年, 第2期。 - 98 ▪ 。
133. 李更新。精度篇。北京 ▪ 言学院出版社, 1991年。 - 297 ▪ 。
134. 李金斯 “ ▪ ▪ ▪ ▪ 研究”, 2001, - 71 ▪ 。
135. Li Lanqing. Education for 1.3 billion. - Foreign Language Teaching and Research Press & Pearson Education, Beijing, 2004. - 483 p
136. 刘富 ▪ 。形容 ▪ 定 ▪ 的合指分指与 ▪ 序 ▪ ▪ 。 ▪ 言教学与研究, 1999年, 第3期。 - 274 ▪ 。
137. 刘舒 ▪ 。中国文法研究。北京。1957年。 - 378 ▪ 。
138. 刘元 ▪ 。“太 + 形/ ▪ ”与 “了”。 ▪ 言教学出版社, 1999 第1期。 - 68 ▪ 。
139. Muliie G. The structural principles of the Chinese language. - Peking, 1989. - 156 p.
140. Nowotna Z. Affix - like word - formation Patterns in modern Chinese. - Prague, 1969. - 178 p.
141. Nowotna Z. Contributions to the study of loan - words and hybrid words in modern Chinese //Archive Oriental – Prague, 1969. - Vol. 37. № 1. - 112 p.
142. Packard J.L. The morphology of chinese: a linguistic and cognitive approach. Foreign language teaching and research press. Cambridge university, 2001. - 280 p.
143. Ren Xueliang. Hanyu zaocifa.- Beijing, 1981. - 320 p.
144. 石定繇。 ▪ ▪ 形 ▪ 学 : ▪ 言 ▪ 知研究法。外 ▪ 教学与研究出版社。 ▪ ▪ 大学出版社。2005年。 - 180 ▪ 。

145. Shprintsin A.G. Chinese-Russian Linguistic Contacts and Russian loan-words in Spoken Chinese. - Countries and peoples of the Pacific Basin(Summaries of articles by Soviet Scholars). - Moscow, 1971. - 159 p.

146. Thompson S.A. Mandarin Chinese: A functional reference grammar. Berkeley and Los Angeles: Univ. of Californiya press, 1981. - 240 p.

147. Thompson G. Introducing Functional Grammar. Foreign language teaching and research press. Green publishing group. 2003. - 260 p.

148. 王李. “基 ▪ ▪ ▪ ▪ 法”, 1992, - 48 ▪ 。

149. 王赴 ▪ . “ ▪ ▪ 重叠研究方法”, 2003, - 64 ▪ 。

150. 文月。 ▪ 用 ▪ 代 ▪ ▪ ▪ 法。商 ▪ 印 ▪ ▪ 。北京, 1983年。 - 270 ▪ 。

151.

冒秀尊。 ▪ ▪ 重叠的 ▪ 法性 ▪ ▪ 法意 ▪ 。 ▪ 文研究, 1998年, 第2期。 - 315 ▪ 。

152. ▪ ▪ 叙。 ▪ ▪ ▪ ▪ 研究。北京 ▪ 言大学出版社, 2002。 - 274 ▪ 。

153. Woods A, Fletcher P., Hughes A. Statistics in Languages Studies. - Cambridge University Press. – Cambridge, England, 1986. - 327 p.

154. 学明, 石威。 ▪ ▪ 普通 ▪ ▪ 音 ▪ 。北京 ▪ 言学院出版社1992年。 - 270 ▪ 。

155.

宝生。也 ▪ ▪ “形容 ▪ +点”的入 ▪ 条件和 ▪ ▪ 取 ▪ 。中国 ▪ 文, 2005年, 第2期。 - 135 ▪ 。

156. Zhang Jin. Xiandai hanyu. - Shanghai, 1984. - 220 p.

157.

世才。形容 ▪ 左 ▪ 与得以一直想与在 ▪ 中的位置。南京 ▪ 范大学出版社, 2004 年第1期。 - 98 ▪ 。

158. Zhang Xiaozhong. Conversational Chinese. Beijing language and culture university press, 1997. - 380 p.

159. Zhang Yongquan. Shiyong E Han Han E fanyi. - Shandong, 2000 - 339 p.

160. 芝警功。动词重叠的语法意义。中国语文2006年第2期。 - 174页。

Луғатлар

161. Акимов Т., Кыраубаев Ш. Хитойча-ўзбекча-русча фразеологик

луғат (汉乌俄成语词典). - Т.: Шарк, 2002. - 280 б.

162. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Советская энциклопедия, 1966. - 608 с.

163. Большой русско-китайский словарь. Пекин: Шанву иншугуан, 1993. - 1890 с.

164. Сіһаі. - Пекин, 1979. - 2215 с.

165. Китайско-русский словарь. Сост. Фу Чонг. - Шанхай, 2004. - 1249 с.

166. Лингвистический энциклопедический словарь. 2-издание, дополненное. - М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. - 707 с.

167. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. - Т.: Ўқитувчи, 1978. - 408 б.

168. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. - М.: Наука, 1989. - 580 с.

169. Словарь иностранных слов. - М.: Русский язык, 1979. - 1145 с.

170. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1 том. - М.: Рус тили, 1981. - 632 б.

171. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 том. - М.: Рус тили, 1981. - 715 б.

172. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати.- Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002. - 168 б.

173. Richards J.C. Longman Dictionary of language teaching and applied linguistics. Cambridge University press, 2000. - 580 p.

174. The New Webster's Encyclopedic Dictionary of the English language. N.Y., 1995. - 2685 p.

175. 常用修词典。上海辞书出版社，1986年。 - 340页。

176. 俄词典。商务印书馆，上海，1992年。 - 450页。

177. 俄大辞典。商务印书馆，北京，1999年。 - 294页。

178. 俄成词小典。上海文出版社，1968年。 - 175页。

179. 精英英词典。商务印书馆，1999年。 - 135页。

180. 实用俄成词典，知识出版社，北京，1991年。 - 110页。

181. 实用字典。北京，1989年 - 156页。

182. 英拼音辞典。商务印书馆，2001年。 - 188页。

183. 英英辞典。商务印书馆，1997年 - 276页。

184. 刘粤。代词词典。商务印书馆，北京，2002年。 - 545页。

185. 西素俄词典。上海，1995年。 - 348页。

186. 中国成词大辞典。上海辞书出版社，1998年。 - 275页。

Интернет саҳифалари

187. <http://www.ncac.gov.cn>
188. <http://www.cninaview.org>
189. <http://www.bfsu.edu.cn>
190. <http://www.bku.edu.cn>
191. <http://www.pku.edu.cn>